

IHRAs rekommendationer för

undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

**”Vi, IHRA:s medlemsländer,
minns folkmordet på romer. Vi
ser med oro hur förbiseendet av
detta folkmord har bidragit till de
fördomar och den diskriminering
som många romska grupper
upplever än i dag.”**

Artikel 4 i 2020 års IHRA-ministerdeklaration

Första upplagan utgiven 2024 av International Holocaust
Remembrance Alliance (IHRA) © 2024 IHRA
ISBN 978-91-86261-93-1

Alla rättigheter förbehålles. Innehållet i denna publikation får
fritt användas och kopieras för utbildningsändamål och andra
icke-kommersiella ändamål, under förutsättning att varje sådan
reproduktion åtföljs av en källhänvisning till IHRA.

Om IHRA

International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) förenar regeringar och experter för att stärka, utveckla och främja utbildning, forskning och hågkomst av Förintelsen och för att upprätthålla åtagandena i Stockholmsdeklarationen från år 2000 och IHRA:s ministerdeklaration från 2020. IHRA (tidigare Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research, eller ITF) initierades år 1998 av Sveriges dåvarande statsminister Göran Persson.

IHRA-nätverket består idag av trettiofem medlemsländer och viktiga internationella partnerorganisationer med uppdrag att hantera frågor som rör Förintelsen och folkmordet på romer. Detta uppdrag stöds av IHRA:s expertnätverk, som omfattar representanter från ledande institutioner som specialiserar sig på utbildning, hågkomst och forskning som rör Förintelsen och folkmordet på romer.

IHRA inrättade kommittén om folkmordet på romer 2009. Arbetsdefinitionen av antiziganism/antiromsk diskriminering, som antogs år 2020, understryker IHRA:s åtagande att motverka de fördomar och den diskriminering som romska grupper fortsatt utsätts för idag.

Följande rekommendationer för undervisning och lärande om folkmordet på romer under nazitiden togs fram som en del av dessa insatser. Projektet inleddes officiellt under IHRA:s plenarmöte i Aten 2021 och utvecklades ytterligare genom ett IHRA-åtaganden vid Malmö International Forum on Holocaust Remembrance and Combating Antisemitism år 2021.

Om denna resurs och de som bidragit

Denna resurs har tagits fram av IHRA:s kommitté om folkmordet på romer. Arbetet har utförts i nära tvärvetenskapligt samarbete med experter från IHRA:s övriga arbetsgrupper och kommittéer, dess permanenta internationella partners och i dialog med romska aktörer samt företrädare för civilsamhället.

Framtagandet av denna resurs togs fram under loppet av fyra år och inleddes 2021. Den bygger på IHRA:s rekommendationer för undervisning och lärande om Förintelsen, som utvecklades för lärare och politiska beslutsfattare och antogs 2019.

Dessa rekommendationer skulle inte ha varit möjliga utan de många bidragen från IHRA-delegater som representerar alla medlemsländer. Ett särskilt tack riktas till huvudförfattarna:

Projektledare Miško Stanišić (Serbien), vice projektordförande Nina Krieger (Kanada), Karola Fings (Tyskland), Stéphane Laederich (Schweiz), Ruth-Anne Lenga (Storbritannien) och Danijel Vojak (Kroatien).

Tack till den övriga IHRA-expertgemenskapen, inklusive:

Richelle Budd-Caplan (Israel), Jennifer Ciardelli (USA), Emir Grbić (Kroatien), Paul Isaac Hagouel (Grekland), Wolf Kaiser (Tyskland), Mirjam Karoly (Österrike), Martin Korčok (Slovakien), Martina Maschke (Österrike), Oliver von Mengersen (Tyskland), Anna Miškova (Tjeckien), Zuzana Pavlovská (Tjeckien), Yael Richler (Israel), Michele Sarfatti (Italien), Patrick Siegele (Österrike), Joanna Talewicz (Polen), Felicia Waldman (Rumänien), Robert Williams (rådgivare till IHRA) och Martin Winstone (Storbritannien); och IHRA:s permanenta internationella partners, bl.a: Karel Fracapane och Isabel Tamoj (Unesco), Tracey Petersen (Förenta Nationerna), Cristi Mihalache och Beata Bislim Olahova (OSSE:s kontor för demokratiska institutioner och mänskliga rättigheter, ODIHR), Eva Sobotka (Europeiska Unionens byrå för grundläggande rättigheter, FRA) samt Eleni Tsetsekou och Oana Taba (Europarådet).

Ytterligare tack riktas till följande romska civilsamhällesorganisationer och partner som stödde detta projekt: Polska romers förening (Polen), Centralrådet för tyska sinti och romer (Tyskland), Polska romers råd (Polen), Kroatiska romska unionen "Kali Sara" (Kroatien), É Romani Glinda (Sverige), European Roma and Travellers Forum (ERTF), European Roma Institute for Arts and Culture (ERAC), Foundation Towards Dialogue (Polen), International Romani Union, National Council of the Roma National Minority of the Republic of Serbia, Phiren Amenca International Network, Romano Centro (Österrike), Roma Support Group UK och ternType: Internationellt nätverk för romska ungdomar.

Projektet samordnades av Natalie Harshman (2021–2024) och Rebecca Bamberger (2023–2024) på IHRA:s permanenta kontor i Berlin.

Dr. Kathrin Meyer

IHRA:s generalsekreterare 2008 - 2025

Krystyna Gil överlevde massakern i staden Szczurowa bara för att hennes mormor var på rätt plats vid rätt tidpunkt.

Szczurowa hade varit hemvist för polska romska familjer i århundraden, men den 3 juli 1943 avrättade en nazitysk polisenhet och lokala kollaboratörer nittiotre medlemmar av den romska folkgruppen på en kyrkogård i området.

På vägen till avrättningsplatsen lyckades Krystynas mor obemärkt lämna över sin dotter till sin polska mormor.

Denna massaker var bara en av många som genomfördes under andra världskriget, då hundratusentals romer mördades i det naziöckerade Europa. Under de decennier som följde efter krigsslutet ignorerades och förbisågs berättelserna om offren och de överlevande. Trots de betydande framsteg som

romska aktivister har gjort för att främja erkännandet av folkmordet

på romer under de senaste decennierna, förblir de brott mot romer som begicks av nazisterna, de fascistiska staterna och deras medlöpare i stort sett oemotsagda i den rådande historieskrivningen.

Mot bakgrund av hur denna historia har förbisatts är jag särskilt stolt över att kunna presentera IHRA:s rekommendationer för undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden. Dessa omfattande rekommendationer initierades av IHRA:s kommitté om folkmordet på romer och har utvecklats i nära samarbete med romska organisationer och internationella experter inom utbildning, museer och minnesplatser. Rekommendationerna ger beslutsfattare och lärare praktisk vägledning att utforska denna sedan länge bortglömda historia. Jag är mycket glad över att denna resurs publiceras i samarbete med UNESCO och jag hoppas att andra organisationer kommer att bidra till vårt arbete med att sprida den.

I IHRA:s ministerdeklaration 2020 utlovade IHRA:s medlemsländer sitt politiska åtagande att minnas folkmordet på romer. Vi minns för att hedra offren och de överlevande. Vi minns eftersom försummelsen av detta folkmord spelar en roll i dagens diskriminering av romer. Och vi minns för att det bara är när regeringar och samhällen öppet och ärligt reflekterar över sitt förflutna som vi kan lyckas enligt de demokratiska värderingar som våra samhällen är byggda på.

Efter massavrättningen i Szczurowa försökte nazisterna utplåna minnet av den romska folkgruppen genom att bränna de mördades hem. Krystyna, som förlorade sin mor, bror och lillasyster i massakern, ägnade sitt liv åt att kämpa för att de brott som begåtts mot hennes familj och romska grupper skulle erkännas - först som medlem i Polska romers förening och senare som ordförande för Romska kvinnors förening.

Med dessa rekommendationer hoppas jag att vi på ett meningsfullt och praktiskt sätt bidrar till att hålla historien och minnena av offren och de överlevande av folkmordet på romer vid liv.

Romska röster

”Min familj drabbades av nazisternas förföljelser och var svårt traumatiserad. Efter kriget hade de ingen att vända sig till, och efterkrigssamhället erkände inte deras lidande. Tvärtom har folkmordet på romer ignorerats i årtionden och offren har stigmatiserats ytterligare. Det är en fråga om rättvisa och erkännande att undervisa om det.”

Mirjam Karoly, Österrike

”Offren för nationalsocialismen erkändes inte i Polen förrän på 1990-talet. Det enorma lidandet, orättvisorna som fortsatte att drabba romer även efter kriget, bristen på ömsesidigt förtroende - allt detta bidrog till att romer inte vågade tala offentligt om sina upplevelser under nationalsocialismen.”

Stanisław Stankiewicz, Polen

”Förföljelsen och folkmordet på romer är en del av vår gemensamma historia. Det måste erkännas och hanteras för att förhindra att liknande mörka kapitel upprepas i framtiden. Genom att lära oss om dessa händelser kan vi arbeta för att främja tolerans, inkludering och respekt för alla människor, oavsett bakgrund. Det är också viktigt att fortsätta att lära sig om de romska samhällenas erfarenheter efter andra världskriget eftersom det ger oss insikt i de långsiktiga konsekvenserna av förföljelse. Många romer fortsatte att utsättas för diskriminering, marginalisering och fattigdom även efter kriget, och det är viktigt att förstå och uppmärksamma dessa frågor och deras kopplingar till det förflutna för att kunna arbeta för att skapa en mer rättvis och jämlik värld för alla.”

Mia Taikon, Sverige

Förord

I många generationer har romer bott i Europa, deltagit i civilsamhällets utveckling och välbefinnande och bidragit till det kulturella, sociala och ekonomiska livet i Europa.

Idag utgör den romska befolkningen den största etniska minoriteten i Europa, med uppskattningsvis cirka tolv miljoner människor med olika historia och identitet. Romska grupper finns också på alla andra kontinenter. Romer har både en specifik identitet som etnisk minoritetsgrupp och en nationell identitet som medborgare i sina respektive länder.

De är dock fortfarande en av de mest diskriminerade och missgynnade grupperna i Europa - utsatta för hat och kränkningar av de mänskliga rättigheterna, diskriminering, förföljelse, våld samt ekonomisk och social utsatthet.

Sedan 1800-talet har en del romer på grund av förföljelse, rasism och social exkludering försökt skapa sig ett bättre liv i länder utanför Europa. Efter 1945 lämnade många överlevande från nazisternas förföljelse och folkmord och deras ättlingar sina hemländer, och en del lämnade Europa. De tog alla med sig sina historier, minnen och berättelser till sina nya hemländer runt om i världen.

Tack vare romska aktivisters insatser har betydande framsteg gjorts för att främja medborgerliga rättigheter och erkännandet av förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden. Det återstår dock mer arbete för att säkerställa att nazisternas brott mot romer erkänns och förstås av samhället.

Det finns en koppling mellan tidigare och nuvarande antiziganism/antiromsk diskriminering, konsekvenserna av förföljelsen av och folkmordet på romer under nazitiden och bristen på erkännande av och kunskap om de orättvisor och brott som begåtts mot romska grupper. Utbildning kan spela en viktig roll när det gäller att främja empati, öka medvetenheten om det förflutna och uppmuntra till kritiskt engagemang i nutiden.

Romska röster

”Tragiskt nog har det sedan 1945 och fram till idag pågått en kamp för rättvisa och ett erkännande av de grymheter och brott som begåtts mot tusentals europeiska romer. Den romska befolkningen i många länder mördades, och många, däribland barn, överlevde läger, sexuellt våld och fruktansvärda medicinska experiment. Deras historier måste berättas, höras och bli kända. Vi är deras arv.”

Gina Csanyi-Robah, Kanada

”Romska ungdomar saknar självförtroende och stolthet nu. Att känna till det förflutna innebär att känna till framtiden. Jag tror att vi måste erkänna vikten av att lära sig om historien, så att den nya generationen romska ungdomar kan växa upp med självförtroende som unga européer och stolta medborgare.”

Olena Vaidalovych, Ukraina

Innehållsförteckning

Om IHRA	4
Om denna resurs och de som bidragit	5
Förord	8
Sammanfattning	12
Introduktion	18
Varför undervisa om förföljelsen och folkmordet på romer?	24
• Erkännande av folkmordet på romer	26
• Reflektion över de historiska rötterna till antiziganism och hat mot romer	26
• Lära sig om de förhållanden och processer som ledde till massmord	27
• Ifrågasätta de negativa bilder som överförs från förövare	28
• Kritisk analys av samarbete och ansvar i det förflutna och i nutid	28
• Ökad medvetenhet om att antiziganism och rasism mot romer fortfarande förekommer	30

Vad ska man lära ut om förföljelsen och folkmordet på romer? 32

- Undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer kommer att variera beroende på nationell och lokal kontext 34
- Undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer kommer att gynnas av mer historisk kunskap och utbildningsresurser 35
- Vad ska man lära ut: central historisk kontext 36
- Sammanhang och utveckling 37
- Konceptuell förståelse 43

Hur undervisar man om förföljelsen och folkmordet på romer? 48

- Utmaningar och möjligheter 51
- Övergripande principer 54
- Förhållningssätt till undervisning och lärande 56
- Policy, läroplan och utbildning 67

Ytterligare resurser 76

Andra IHRA-resurser 79

Sammanfattning

Mellan 1933 och 1945 var europeiska romer utsatta för Nazitysklands, andra fasciststaters och deras medlöparens övergrepp, som underblåstes av långvarig diskriminering och rasideologi. Det uppskattas att upp till 500 000 romer mördades, många fängslades, användes som tvångsarbetare eller utsattes för tvångssterilisering och medicinska experiment. I det naziöckerade Europa utfördes förföljelsen av romer på olika sätt av olika förövare, inklusive ockupationsstyrkor och lokalbefolkning, vilket bidrog till olika upplevelser bland romska grupper.

IHRA:s rekommendationer för undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden bidrar till IHRA:s strategiska prioriteringar att skydda den historiska dokumentationen av Förintelsen och folkmordet på romer samt att motverka förvrängningar. Med publiceringen av dessa rekommendationer försöker IHRA skapa en stark grund för att stödja länder att inkludera historien om förföljelsen av romer i den allmänna forskningen, minneskulturen och utbildningen. Rekommendationerna syftar till att hjälpa inte bara beslutsfattare utan även pedagoger och praktiker i deras arbete.

Dessa rekommendationer bygger på sakkunskap från delegater från trettiofem medlemsländer som:

- Betonar vikten av att främja undervisning och lärande om folkmordet på romer.
- Utvecklar kunskap om förföljelsen och folkmordet på romer, liksom deras motstånd och handlingskraft inför förföljelsen och mordandet.
- Främjar undervisning som bygger på goda exempel för att lära sig om förföljelsen och folkmordet på romer. Erbjuder praktisk vägledning för att stödja den fortsatta utvecklingen av nationella och regionala läroplaner, utbildningsresurser och lärarutbildningsinitiativ (inklusive formella, informella och icke-formella utbildningsmöjligheter, och aktörer och institutioner som museer, minnesmärken, bibliotek, arkiv och initiativ från det civila samhället, inklusive organisationer som drivs av romer).
- Främjar kritiskt tänkande om förföljelsen av och folkmordet på romer under nazitiden och dess efterverkningar, vilket understryker att bristen på medvetenhet om folkmordet har påverkat romers nuvarande situation.
- Bidrar till utbildning om mänskliga rättigheter och förebyggande av folkmord. Dessa rekommendationer är framtidsinriktade och syftar till att främja en ökad medvetenhet om förhållandet mellan det förflutna och nutiden och en bredare inkludering av romer i minneskulturen och samhället.

Romska röster

”Genom att lära oss om förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden och om de romska gruppernas erfarenheter efter andra världskriget får vi en ovärderlig möjlighet att lära oss om Europas historia utifrån perspektivet hos en förtryckt grupp människor som aldrig har blivit hörda.”

Tania Gessi, Storbritannien

”Dagens romska samhällen lider av fortsatt marginalisering och fördomar. Okunskap om deras historia vidmakthåller stereotyper och systemisk diskriminering, vilket håller dem kvar i en cykel av fattigdom och utanförskap. Ett samhälle som ignorerar en så viktig del av historien kommer sannolikt att upprepa sina misstag. Denna okunskap föder fördomar, försvagar vår kollektiva moral och hindrar sociala framsteg. Att inte känna till denna historia begränsar förståelsen av världen. Det förhindrar full uppskattning av andras kamp.”

Adonis Borneo Salihi, Kroatien

1 Varför undervisa om förföljelsen av och folkmordet på romer?

Undervisning om förföljelsen och folkmordet på romer ökar medvetenheten om ett viktigt kapitel i Europas historia. **Den sätter ljus på en historisk händelse som är förbisedd**, byggt på djupt rotade fördomar och en pågående diskriminering av romer. Bristen på erkännande av folkmordet på romer i samhället har bidragit till gruppens fortsatta marginalisering i dag. Undervisning och lärande om förföljelsen av och folkmordet på romer ger möjlighet att främja historisk förståelse, kritiskt tänkande och medvetenhet om samtida sociala orättvisor.

Förutom att erbjuda en möjlighet att **studera den sociala dynamik och de processer** som bidrog till diskriminering, social exkludering och mord, kräver undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer **en kritisk analys av fall av medlöperi** i olika länder, liksom av orättvisorna i deras efterdyningar. Utbildningsaktörer kan betona romers förmåga att stå emot diskriminering och förföljelse före, under och efter andra världskriget och utmana förövarnas negativa bilder och stereotypa föreställningar av romer.

I avsnittet Varför undervisa om förföljelsen och folkmordet på romer ges rekommendationer hur utbildningsaktörer kan utforma studierna av denna historiska händelse med hänsyn till hur den påverkar nutiden.

2 Vad ska man lära ut om förföljelsen och folkmordet på romer?

Även om forskningen om folkmordet på romer är begränsad bör utbildning i ämnet grunda sig på etablerade fakta. Eleverna och kursdeltagarna bör introduceras till de **historiska förhållandena och de viktigaste stegen i folkmordsprocessen** - som varierade beroende på nationella och lokala sammanhang - och i vilken utsträckning individer och institutioner initierade eller deltog i brott eller vägrade att delta i dem. Undervisningen bör inriktas på **effekterna av förföljelse och massmord på romer** och hur romer reagerade på och gjorde motstånd mot detta.

Eleverna och kursdeltagarna bör ges möjlighet att diskutera den **aktuella relevansen av den historiska erfarenheten av förföljelsen och folkmordet på romer på tre nivåer**: i förhållande till den aktuella situationen för romska grupper, antiziganism/antiromsk diskriminering och en allmän förståelse av folkmordsprocesser. Det kan också vara viktigt att förstå hur folkmordet på romer hänger samman med folkmordet på judar och hur nazisternas rasistiska ideologi underblåste båda.

Avsnittet Vad ska man lära ut om förföljelsen och folkmordet på romer beskriver historiskt kärninnehåll som ger ett sammanhang, stöder undervisning och lärande i ämnet, samt begrepp som främjar förståelsen av dessa brott, vad som föregick dem och deras efterverkningar.

3 Hur undervisar man om förföljelsen och folkmordet på romer?

Aktörer inom utbildningsområdet bör känna sig trygga med att folkmordet på romer kan läras ut på ett effektivt och framgångsrikt sätt med noggranna förberedelser och lämpligt material.

I avsnittet Hur man undervisar om förföljelsen av och folkmordet på romer ges rekommendationer som syftar till att stödja beslutsfattare, utbildningsdepartement och yrkesverksamma inom utbildningsområdet. Här uppmärksammas de utmaningar och möjligheter som finns i att engagera sig i denna fråga, liksom praktiska överväganden om pedagogernas begränsade tid och resurser.

This section empowers educational stakeholders to:

- Undervisa om folkmordet på romer på ett sätt som styrs av **lyhördhet och precision** när det gäller historiska fakta, historiska jämförelser, språk och bildspråk.
- Placera in folkmordet på romer under nazitiden i en bredare historia av **diskriminering och fördomar** mot romska grupper.
- Främja lärande om denna historia, såväl som lärande av den, och därigenom hjälpa eleverna att känna igen **varningstecken** på grymhet och folkmord, samtidigt som vi belyser vad som står på spel om dessa inte uppmärksammas.
- Förklara vad som **kännetecknar** romers erfarenheter under förföljelsen och folkmordet.
- Betona varför folkmordet på romer är ett **viktigt och meningsfullt fokus** för lärare och elever som vill förstå folkmord, och betona den avgörande betydelsen av erkännande, utbildning och hågkomst i dess efterdyningar.
- Skapa möjligheter till lärande vid **hågkomstaktiviteter** och besök på minnesplatser och museer.
- Skapa positiva och inkluderande lärmiljöer.
- Använda elevcentrerade metoder som stödjer **kritiskt tänkande** och reflektion, som prioriterar **romska perspektiv** och stödjer eleverna i att **göra lämpliga kopplingar** mellan förföljelsen och folkmordet på romer och dagens antiziganism/antiromska diskriminering.
- **Tillämpa genusperspektiv** på studier av förföljelsen och folkmordet på romer, eftersom genusperspektivet avslöjar många nya lager som är viktiga för att skapa en bättre förståelse för detta ämne.

Romska röster

”Det fyller mig med stor oro när jag ser den ökande nationalismen och högerextremismen i världen idag. Jag och min familj har fått uppleva vad rasistiskt hat och våld kan leda till. På 1990-talet upplevde jag själv två högerextrema attacker mot min person och mitt företag. Arvet efter offren i Auschwitz är en skyldighet och ett ansvar för alla nationer och för världssamfundet som är samlat här. Det handlar inte bara om att skydda minoriteter som sinti, romer och judar, utan om att vi i dag - mer än någonsin - måste försvara vår demokrati och vår rättsstat.”

Christian Pfeil, Tyskland

”Lärare möter ofta brist på resurser, otillräcklig utbildning och rigida läroplaner som inte prioriterar romernas historia. Att övervinna dessa hinder är avgörande för att kunna erbjuda en allsidig utbildning. Beslutsfattare och läroboksförfattare bör ha ett nära samarbete med romska grupper för att utveckla inkluderande läroplaner och säkerställa tillräcklig finansiering av utbildningsinitiativ.”

Adonis Borneo Salihi, Kroatien

”Hatpropaganda och kränkningar hotar de grundläggande värdena och principerna för demokrati och mänskliga rättigheter, och det är oacceptabelt. Därför är det viktigt med kunskap om folkmord och om de grymheter som offren för nazitiden gick igenom. Både romer och icke-romer måste förstå att det som hände under Förintelsen var djupt fel och att det inte finns något som kan rättfärdigas eller ursäktas. Detta är naturligtvis ett viktigt budskap för icke-romer - inte minst eftersom man utan denna förståelse inte kan komma till rätta med den diskriminering och de övergrepp som romer utsätts för idag.”

Olena Vaidalovych, Ukraina

Introduktion

Motivering och berättigande

IHRA samlar regeringar och experter från trettiofem medlemsländer för att stärka, utveckla och främja utbildning, hågkomst och forskning om Förintelsen över hela världen. IHRA är i en unik position att kunna erbjuda omfattande rekommendationer om undervisning och lärande om Förintelsen och folkmordet på romer baserat på expertisen hos sina internationella delegater.

Från inrättandet av kommittén om folkmordet på romer år 2009 till antagandet av arbetsdefinitionen för antiziganism/antiromsk diskriminering 2020 - har folkmordet på romer varit en central del av IHRA:s arbete.

I oktober 2021, vid Malmö International Forum on Holocaust Remembrance and Combating Antisemitism, lovade IHRA att ta fram rekommendationer för undervisning och lärande om folkmordet på romer. Detta byggde på IHRA:s ministerdeklaration från 2020, där IHRA:s medlemsländer åtog sig att minnas folkmordet på romer samt uppmärksammade att förbiseendet av detta folkmord hade bidragit till de fördomar och den diskriminering som många romska grupper upplever än idag.

Med publiceringen av denna resurs vill IHRA stödja medlemsländerna i att hedra detta åtagande och fullgöra sin skyldighet att införliva historien om förföljelsen av romer i huvudfåran av forskningen, minneskulturen och utbildningen.

Dessa rekommendationer bygger på IHRA:s rekommendationer för undervisning och lärande om Förintelsen, som antogs genom konsensus vid IHRA:s plenarmöte i Luxemburg 2019, och följer en liknande struktur. De ger vägledning om varför, vad och hur man ska undervisa och tar itu med de särskilda utmaningar som uppstår när man främjar undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer. Dessa rekommendationer tar särskilt upp bristen på erkännande av de brott som begåtts mot romer, bristen på forskning om denna historia och undervisningsmaterial av hög kvalitet och, följaktligen, en brist på synlighet för ämnet bland lärare och utbildningsaktörer.

Dessa rekommendationer syftar till att tillhandahålla ett expertframtaget ramverk samt uppmuntra beslutsfattare att främja och utveckla utbildningsmaterial och program som återspeglar den nationella historien och tillgodoser invånarnas behov.

Rekommendationernas syften

IHRA:s rekommendationer för undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden, som utarbetats av en internationell expertgrupp, syftar till att ge beslutsfattare, lärarutbildare och pedagoger – inklusive lärare, museipedagoger, personal som arbetar med minneshållning och pedagoger i civilsamhället - ett faktabaserat och pedagogiskt ramverk för att öka medvetenheten om historien om folkmordet på romer samt om samtida antiziganism/antiromsk diskriminering.

Dessa rekommendationer är avsedda att ge beslutsfattare, pedagoger och praktiker en expertframtagen grund som kan hjälpa dem:

- Utveckla sina kunskaper om förföljelsen av och folkmordet på romer och om romernas motstånd och handlingskraft inför nazisternas brott samt säkerställa att förståelsen är korrekt och samtidigt öka medvetenheten om konsekvenserna av antiziganism/antiromsk diskriminering.
- Skapa engagerande lärmiljöer baserade på goda exempel för att lära sig om förföljelsen och folkmordet på romer.
- Främja kritiska reflektioner om förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden, inklusive den fortsatta diskrimineringen och exkluderingen av romska grupper som en följd av efterkrigstidens okunnighet i samhället i stort. Liksom bristen på erkännande av och kompensation till romska offer, och effekterna av detta på dagens antiziganism/antiromska diskrimineringen.
- Identifiera lämpliga källor och goda exempel i formella och informella lärmiljöer samt erbjuda praktisk vägledning för att uppdatera nationella läroplaner.
- Bidra till utbildning om mänskliga rättigheter och förebyggande av folkmord. Även om rekommendationerna har sina rötter i det förflutna är de framtidsinriktade och syftar till att främja ett bredare erkännande av och inkludering av romer i minneskulturen och samhället.

Dessa rekommendationer är framtagna för att vägleda utformningen av policyer, strategier, undervisningsmaterial och metoder på nationell och lokal nivå. Detta bör inkludera ett aktivt deltagande av nationella och lokala romska grupper och andra relevanta intressenter i minnesarbete och utbildning, såsom minnesplatser och museer. Program och material för utåtriktad utbildning kan skräddarsys för olika åldersgrupper och anpassas till både formella och icke-formella lärmiljöer.

Sammanhang och terminologi

Fokus för dessa rekommendationer är förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden. Med historisk diskriminering och en pseudovetenskaplig rasideologi som drivkraft riktade nazisterna och deras medlöpare in sig på Europas romer.

I det naziöckuperade Europa utfördes förföljelsen av romer på olika sätt av olika förövare, inklusive ockupationsstyrkor och lokalbefolkning, vilket bidrog till olika upplevelser bland de romska grupperna.

I dessa rekommendationer används definitioner och terminologi som antagits av IHRA. Uttrycket *nazister och deras medlöpare* eller liknande formuleringar syftar på Nazityskland och de fascistiska och extremnationalistiska kollaboratörer och andra medlöpare som deltog i dessa brott.

Termen *romer*, som formellt introducerades under den första romska världskongressen 1971, används i dessa rekommendationer som ett paraplybegrepp för att beskriva en europeisk minoritet av indiskt ursprung med egen historia, språk och kultur. Den omfattar mer än fyrtio olika närstående grupper, varav vissa väljer att inte använda denna term. På romska, som är språket för många av dessa grupper, används *rom* ofta för att beteckna alla medlemmar i dessa grupper.

Vissa termer som är relaterade till minnet av förföljelsen och folkmordet på romer är föremål för pågående diskussioner och debatter. Vi noterar detta utan att ta ställning i frågan.

Romska intellektuella har föreslagit flera termer som härrör från romska för att beteckna förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden (till exempel *Samudaripen*, som betyder "totala mördandet"). Det är viktigt att rådgöra med lokala romska grupper och experter om vilken terminologi som är att föredra i lokala och nationella sammanhang.

I dessa rekommendationer omfattar termen romer män, kvinnor och icke-binära personer.

Begreppet *antiziganism* har en annan innebörd än *antiromsk rasism*, *antiromsk diskriminering* eller *hat mot romer*.

Begreppen *antiromsk rasism/antiromsk diskriminering* beskriver hat mot romer som etnisk grupp. De avser diskriminering av romer enbart på grund av att de är romer. Med andra ord är dessa termer en riktad, specifik form av främlingsfientlighet.

Antiziganism avser hat som grundar sig på det rasistiska och stereotypa begreppet "zigenare" (på tyska *Zigeuner*) och de falska rasistiska egenskaper som förknippas med begreppet. Hatet riktas ofta mot romer, men kan riktas mot **alla individer eller grupper som uppfattas passa in i detta rasistiska koncept**. Begreppet är viktigt eftersom det bidrar till att lyfta fram och förklara ett rasistiskt begrepp som är djupt rotat i samhället. Begreppet *antiziganism* innebär att **fokus hamnar på rasisten, inte på offret**. "Zigenaren" existerar inte annat än som en förvrängd rasistisk konstruktion i den som hyser fördomar. Innebörden av begreppet *antiziganism* betonar samhällets ansvar för de långvariga effekterna av rasistisk exkludering.

Termen "*Zigeuner*", eller dess motsvarighet på andra språk, är alltid nedsättande och bör aldrig användas, särskilt inte i utbildningssammanhang.

När man tar fram undervisningsmaterial och minneshållande aktiviteter på lokal och nationell nivå är det viktigt att föra en dialog med de romska lokala grupperna.

IHRA:s arbetsdefinition av antiziganism

Dessa rekommendationer hänvisar till arbetsdefinitionen av antiziganism, som antogs av IHRA 2020:

"Antiziganism är såväl enskilda yttringar och handlingar som institutionella policyer och praxis som innebär marginalisering, utestängning, fysiskt våld, nedvärdering av romska kulturer och livsstilar och hatspråk riktat mot romer samt andra enskilda och grupper som under nazitiden blev, och än idag blir, sedda, stigmatiserade och förföljda som "zigenare". Detta leder till att romer behandlas som en främmande grupp och förknippas med en rad olika nedsättande stereotyper och förvrängda föreställningar som utgör en särskild form av rasism".

Arbetsdefinitionen beskriver aktuella uttryck för antiziganism/antiromsk diskriminering och tar hänsyn till det övergripande sammanhanget i exempel.

Läs mer om arbetsdefinitionen av antiziganism på IHRA:s webbplats.

Förnekande och förvanskning av folkmordet på romer

IHRA:s icke-juridiskt bindande arbetsdefinition av förnekande och förvanskning av Förintelsen lyder:

Förnekande av Förintelsen kan vara uttryck och propaganda som förnekar historiska fakta och omfattningen av utrensningen av judarna, det som allmänt benämns som Förintelsen eller Shoah, utförd av nazisterna och deras medbrottslingar. Varje specifikt försök till att hävda att Förintelsen/Shoah inte har ägt rum är förnekande av Förintelsen. Förnekande av Förintelsen kan omfatta offentligt tillbakavisande eller ifrågasättande av Förintelsens mest destruktiva tillvägagångssätt (så som gaskammare, massavrättningar, svält och tortyr) eller av uppsåtet till folkmord på det judiska folket.

Förvanskningen av folkmordet på romer uppvisar samma strategier. IHRA tog upp förnekande och förvanskning av folkmordet på romer inom ramen för kampanjen #ProtectTheFacts 2024.

Romska röster

”Beslutsfattare inom utbildning och minnespolitik bör ha ett nära samarbete med romska grupper. Romska grupper behöver också utbildning om sitt förflutna, men deras perspektiv, behov och berättelser bör vara en viktig del av vad och hur man kommunicerar om romernas historia.”

Anna Daróczy, Ungern

Till vem vänder sig dessa rekommendationer?

Dessa rekommendationer riktar sig till politiska beslutsfattare (politiska rådgivare, ministrar, utbildningsadministratörer etc.), beslutsfattare inom utbildning och minnesarbete, utvecklare av undervisning och läroplaner, läroboksförfattare, lärarutbildare, lärare, pedagoger vid museer och minnesplatser, arkiv, bibliotek samt aktörer inom formell och icke-formell utbildning (av civilsamhället och icke-statliga organisationer).

Dessa yrkesgrupper befinner sig i olika sammanhang och kan alla dra nytta av att tänka kritiskt kring varför, vad och hur man ska undervisa om förföljelsen och folkmordet på romer.

Eftersom minnes- och minneshållningsaktiviteter är viktiga för att främja lärande och medvetenhet kan dessa rekommendationer också användas av regeringar och/eller icke-statliga organisationer för att informera om utvecklingen av verksamheter som hedrar minnet av förföljelsen och folkmordet på romer inklusive ceremonier, utställningar och workshops.

Så här använder du dessa rekommendationer

Dessa rekommendationer består av följande avsnitt:

1. Skäl och motivering: **Varför** undervisa om förföljelsen och folkmordet på romer?
2. Innehåll: **Vad** ska man lära ut om förföljelsen och folkmordet på romer?
3. Utbildningspolitik och pedagogik: **Hur** undervisar man om förföljelsen och folkmordet på romer?

Romska röster i dessa rekommendationer ger insikter från romska grupper, inklusive ungdomar och ättlingar till överlevande. Dessa återspeglar olika erfarenheter och perspektiv på arvet efter och konsekvenserna av förföljelsen och folkmordet på romer, samt vikten av utbildning idag.

I dessa rekommendationer är de historiska exemplen inte avsedda att vara heltäckande eller allmängiltiga. Utbildningsaktörer bör sträva efter att använda lokala och kontextspecifika exempel och inkluderande inlärningsmetoder som integrerar romska perspektiv.

Undervisning i denna historia bör bedrivas med lyhördhet och försiktighet, eftersom ämnet kan framkalla traumatiska personliga och/eller familjeminnen, särskilt för romska lärare och elever.

Historiskt exempel

1

Det romska minnescentret Uštica i Kroatien och minnesplatsen Lety u Pisku i Tjeckien är byggd på den autentiska platsen för att hedra minnet av folkmordet på romer under andra världskriget. De är exempel på initiativ från lokala romska grupper, aktivister och deras samarbete med nationella regeringar och stater.

Varför undervisa om förföljelsen och folkmordet på romer?

Romska röster

”Att lära sig om förföljelsen av romer under nazitiden bidrar till att utveckla empati och en djupare förståelse för mänskligt lidande. Det handlar om att se bortom sina egna erfarenheter och inse de orättvisor som andra har utsatts för, vilket kan göra en mer inkännande och socialt medveten.”

Adonis Borneo Salih, Kroatien

”IHRA:s rekommendationer kan bidra till att stärka unga romers identitet. Detta innebär att man skapar en miljö där de kan växa upp utan diskriminering och känna sig trygga i sin identitet och framtid, samtidigt som man uppskattar deras historia och pluralistiska kulturella bakgrund och tillhörighet. Det kommer också att hjälpa samhället i stort att bättre förstå denna del av romsk historia och sluta behandla dem som ”utlänningar” eller ”utomstående”.”

Olena Vaidalovych, Ukraina

Varför undervisa om förföljelsen och folkmordet på romer?

Undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer är absolut nödvändigt för att uppnå följande mål:

Erkännande av folkmordet på romer

Nazisternas maktövertagande i Tyskland 1933 och det efterföljande kriget utlöste förföljelse och mord på romer. Folkmordet var systematiskt i det Nazityska riket och i de ockuperade områdena, liksom i vissa medöparstater, och nådde de flesta europeiska länder vid slutet av andra världskriget 1945. Resultatet av detta brott har fått konsekvenser som sträcker sig över generationer.

I årtionden ignorerades folkmordet på romer i stor utsträckning. Det officiella erkännandet kom först på 1980-talet, efter ihärdiga påtryckningar från romska aktivister och frivilligorganisationer. Många länder har officiellt erkänt sin roll i detta folkmord. Romernas lidande är dock fortfarande inte tillräckligt erkänt på grund av bristande kunskap och negativa attityder till den romska minoriteten. Att undervisa och lära sig om förföljelsen och folkmordet på romer innebär att man erkänner och kommunicerar denna historia samt studerar konsekvenserna av antiziganism/antiromsk diskriminering. Att studera detta folkmord är viktigt i sig, eftersom det utgör en central historisk händelse. Ett viktigt steg mot erkännande var inrättandet av en minnesdag den 2 augusti, som på initiativ av romska grupper och med stöd av många länder förverkligades genom Europaparlamentets resolution år 2015.

Reflektion över de historiska rötterna till antiziganism och hat mot romer

När elever och deltagare lär sig om folkmordet på romer bör de förstå de långvariga konsekvenserna av stereotyper, fördomar och fientlighet mot minoriteter. I många delar av Europa har romer stigmatiserats och

förföljts i århundraden. De föll offer för uppkomsten av etniskt definierade nationalstater på 1800-talet, vilket ledde till en växande exkluderande nationalism och senare till att många romer blev utan medborgarskap.

Samtidigt som det är nödvändigt att erkänna århundraden av antiziganism, finns det också ett behov av att erkänna romernas historiska bidrag, kulturella inflytande och rättmätiga plats i sina respektive länder.

Nazistregimens politik mot romer byggde på utbredda stereotyper och djupt rotade fördomar, som förstärktes och förankrades i den rasistiska ideologin. Detta omsattes i folkmordspolitik i Tyskland och i de tyskockuperade länderna. Andra världskriget gjorde det dessutom möjligt för länder som var allierade med Tyskland att genomföra sin egen politik och förföljelse av lokala romska grupper.

Lära sig om de förhållanden och processer som ledde till massmord

Folkmordet på romer skedde inte över en natt. Tvärtom är det kulmen på en mycket lång historia av förföljelse. Det är viktigt att förstå dess rötter, sammanhanget och de processer som ledde fram till Förintelsen. Med utgångspunkt i raspolitiken berövades människor som identifierades som "zigenare" sina mänskliga rättigheter och utsattes för social och ekonomisk uteslutning. Detta ifrågasattes inte av majoritetsbefolkningen och banade väg för förgörelse: Romer utsattes för tvångssterilisering, deporterades, svalt ihjäl och mördades i getton, koncentrations- och förintelseläger – eller sköts där de påträffades.

Undervisning om förföljelsen och folkmordet på romer bör visa att det inte var en isolerad händelse. Det utvecklades i samband med en diktatur och kulminerade under kriget och mot bakgrund av Förintelsen. Folkmordsprocessen påbörjades, stöddes och genomfördes av en mängd olika aktörer: akademiker, forskare, politiker, olika administrativa organ, säkerhetsorgan, arméenheter och vanliga medborgare.

Romska röster

"Att inte erkänna och ta hänsyn till romers lidande innebär inte bara att känslor av marginalisering och trauma hålls vid liv, utan också att det finns en risk för att det förflutnas misstag upprepas. Samtidigt som vi högtidlighåller de överlevandes motståndskraft måste vi också erkänna de utmaningar som de fortfarande möter."

Kludia Veizaj, Albanien

Romska röster

”Synen på romer enbart som offer bör ersättas med det faktum att romer var antifascister och motståndskämpar. Det fanns många romska partisaner, sanna och verkliga kämpar mot fascismen. Romerna bör rankas bland de segrande nationerna i andra världskriget. Mer fokus bör läggas på romernas deltagande - inte bara lidande - i skapandet av Europa efter andra världskriget. Det behövs en känsla av stolthet bland romerna. Den bör uppmuntras.”

Osman Balić, Serbien

Utmana de negativa bilder som överförs från förövarna

För att legitimera sina handlingar under nazitiden använde sig förövarna av gamla historiska stereotyper och stigmatiserade romer som "asociala" och "födda brottslingar". Denna förvrängda bild av romer levde kvar efter kriget och försvårade åtal för övergreppen och erkännandet av dem som ett folkmord. Dessa bilder, som spreds av förövarna, har strak påverkan än i dag.

Att undervisa om förföljelsen och folkmordet på romer är ett sätt att utmana och förändra perspektiv. Berättelserna från offer och överlevande, samt deras familjer måste stå i centrum för undervisning och lärande. Genom att lyssna till deras berättelser kan man få en förståelse för hur de upplevde förföljelsen - och den börda som denna erfarenhet inneburit för efterföljande generationer.

Undervisningen om detta folkmord bör också omfatta berättelserna om de romer som gjorde motstånd och bidrog till att besegra nazisterna och deras medlöpare.

Kritisk analys av samarbete och ansvar i det förflutna och i nutid

Olika former av antiziganism/antiromsk diskriminering fortsatte att existera efter andra världskriget. Detta hjälpte förövarna att framgångsrikt bagatellisera deportationerna och morderna som ett sätt att förebygga påstådd brottslighet. Andra länder hävdade att brotten mot romer uteslutande begicks av tyska styrkor. I själva verket var det så att i många ockuperade områden välkomnade och stödde kollaboratörer och delar av befolkningen

Nazitysklands mord på romer. I de länder som var allierade med Tyskland spelade nationella myndigheter en ledande roll i förföljelsen, och vissa genomförde särskilda åtgärder mot romer, till exempel genom att inrätta internerings- eller förvaringsläger. Att diskutera de många orsakerna och situationerna hjälper till att identifiera nationella särdrag.

Under årtionden efter andra världskrigets slut fortsatte många länder att genomföra tvångsåtgärder mot romer, till exempel strikt segregering, tvångssterilisering, bortförande av barn eller placering av barn i "specialskolor" samt fördrivning av överlevande från folkmordet och deras familjer. Än i dag diskrimineras romer i många länder och förnekas sin rättmätiga plats som medborgare.

Att konfrontera det förflutna inkluderar att ta itu med och kritiskt analysera medlöperi och ansvar under detta folkmord och den orättvisa som drabbade romer efter krigsslutet.

Historiska exempel

2

Romani Rose (1946), född i en sintifamilj i Heidelberg, Tyskland, är grundare av Central Council of German Sinti and Roma. Tretton av hans släktingar mördades under folkmordet. Han var en viktig del i att folkmordet erkändes i Tyskland 1982, liksom att sinti och romer erkändes som en nationell minoritet i Tyskland. Han var den drivande kraften bakom upprättandet av det centrala minnesmärket i Berlin över Europas sinti och romer som mördades under nationalsocialismen. Minnesmärket invigdes 2012.

3

I Lety u Písku, i det tyskannekterade protektoratet Böhmen och Mähren, fanns ett särskilt läger dit sinti och romer skickades. Många dog i lägret, medan de flesta deporterades till Auschwitz-Birkenau. Lägerets historia glömdes bort efter 1945 och platsen användes som en industriell grisfarm. På 1990-talet väckte användningen av platsen starka protester och gården blev centrum för en offentlig debatt. Tack vare insatser av överlevande och aktivister förvärvade den tjeckiska staten platsen och upprättade en minnesplats, som invigdes i april 2024.

Öka medvetenheten om att det fortfarande förekommer antiziganism och rasism mot romer.

Romer utsätts fortfarande för våld och förföljelse samt riskerar till och med fortfarande att falla offer för folkmord. Hatpropaganda och fördomar mot denna minoritet ökar på många håll. Antiziganism är en av de främsta orsakerna till social exkludering och marginalisering. Dessutom utses romer ofta till syndabockar i tider av social och politisk förändring. Att lära sig om detta folkmord kan bidra till förståelsen för hur farliga sådana attityder och beteenden är och hur de kan eskalera under vissa förhållanden.

Undervisning som bygger på gedigen historisk forskning och pedagogik gör det möjligt att identifiera vinklade bilder och berättelser. Vidare hjälper den till att förstå skillnaderna mellan fakta och politiskt eller ideologiskt motiverade konstruktioner. Detta stärker också det kritiska tänkandet och dekonstruerar farliga och nedsättande bilder och stereotyper.

Romska röster

”Utbildning för hågkomst och minneshållning är både ett verktyg för att stärka romernas identitet och ett verktyg för att kämpa för mänskliga rättigheter och mot diskriminering.”

Olena Vaidalovych, Ukraina

”För överlevande från folkmordet på romer och deras ättlingar kan bristen på förståelse och erkännande av deras upplevelser leda till känslor av isolering, osynlighet, och trauma. Utan rätt erkännande och stöd kan individer få svårt att bearbeta och läka från det generationsöverskridande trauma som förföljelsen orsakat. Utan en omfattande förståelse för folkmordet och dess konsekvenser kan utbildningsplaner misslyckas med att ta upp detta kapitel i historien på ett adekvat sätt. Detta kan leda till att stereotyper, felaktig information och okunskap om den romska gruppen vidmakthålls, vilket försvårar arbetet med att bekämpa diskriminering och främja inkludering.”

Mia Taikon, Sverige

”På nationell nivå säkerställer förståelsen av denna historia att alla offers berättelser blir ihågkomna, vilket främjar en mer inkluderande och ärlig skildring av vårt förflutna. Denna medvetenhet kan leda till bättre politik och sociala attityder, vilket bidrar till att läka historiska sår och främja enighet. Globalt stärker denna kunskap vårt engagemang för mänskliga rättigheter och bekämpar diskriminering. Genom att erkänna dessa grymheter kan länder arbeta tillsammans för att stödja marginaliserade samhällen och förhindra att sådana hemskheter inträffar igen.”

Adonis Borneo Salihi, Kroatien

Vad ska man lära ut om förföljelsen och folkmordet på romer?

Romska röster

"Under mina femton år i den allmänna skolan fick jag aldrig någon undervisning om romers upplevelser under Förintelsen. Om inte min mormor hade delat med sig av sina familjehistorier, särskilt om sin syster som utsattes för medicinska experiment, hade jag aldrig känt till denna tragedi. Jag vill att våra berättelser ska ingå i undervisningen om Förintelsen i hela mitt land och internationellt."

Gina Csanyi-Robah, Kanada

"Bristande politisk vilja kan vara ett stort problem. Bristen på erkännande av Samudaripen och diskriminering av romer kan begränsa genomförandet av offentliga och utbildningspolitiska insatser."

Javier Amicelli, Argentina

Vad ska man lära ut om förföljelsen och folkmordet på romer?

Historien om nazitiden och folkmordet på romer lärs sällan ut i skolorna och kunskapen bland lärare och elever är fortfarande begränsad. Det är därför viktigt att fokusera på att förmedla faktakunskaper om folkmordet och vad det kommit att innebära i olika sammanhang.

Studerande bör uppmärksammas på:

- de historiska förutsättningarna och de viktigaste skedena i processen för detta folkmord.
- i vilken utsträckning personer eller institutioner initierade, aktivt deltog i eller vägrade att begå brott.
- konsekvenserna av rasförföljelse och massmord på romer samt hur romer förhöll sig till övergreppen.

Undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer ser olika ut beroende på nationella och lokala sammanhang

Efter att allmän kunskap om ämnet har introducerats för alla elever och deltagare, uppmuntras lärare och pedagoger att identifiera relevanta landspecifika och lokala förhållanden för att ytterligare fördjupa elevernas kunskaper:

- Folkmordet på romer initierades av Nazityskland men genomfördes med hjälp av eller i samarbete med individer och stater.
- Vissa stater genomförde radikala förföljelser och mord på romer - nästan utan något tyskt initiativ eller stöd.
- De steg som lade grunden för detta folkmord, såsom stigmatisering, registrering, berövande av rättigheter och isolering, såg olika ut i förkrigstidens Europa.

- Länder som inte inledde direkta förföljelseåtgärder på sitt territorium kan ha varit inblandade i förföljelsen och folkmordet på andra sätt, till exempel genom att stänga gränser, acceptera eller ignorera förföljelse, sprida rasism och rashygieniska metoder, eller aktivt delta i Nazitysklands krigföring.

Undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer kommer att gynnas av mer historisk kunskap och utbildningsresurser

Grundläggande kunskaper bör förmedlas om:

- Romer har funnits i alla europeiska länder innan de moderna staterna grundades, och har en mångfacetterad historia och identitet. Den dominerande förvrängda bilden och framställningen av romer återspeglar inte denna mångfald.
- Romer har bott i Europa runt tusen år och har varit medborgare i sina respektive länder i många generationer. De är en del av Europas historia och har bidragit till den europeiska kulturen.
- Från 1800-talet och fram till idag har romer försökt skapa sig en tillvaro i andra länder, även utanför Europa, på grund av förföljelse, rasism och social exkludering. De tog med sig sin historia till sina nya hemländer.
- I många länder skyddas romer av den europeiska ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter. Att betona jämlikhet, delaktighet, nationellt medborgarskap och romers bidrag till de europeiska samhällena spelar en viktig roll i kampen mot antiziganism/antiromsk diskriminering.

Historiskt exempel

4

Anton Reinhardt (1927-1945), en tysk Sinto¹ från Weiden, flydde från Tyskland genom att simma över Rhen till Schweiz i augusti 1944. Den schweiziska polisen överlämnade honom till Tyskland i september samma år efter att ha avslagit hans asylansökan. Han sköts av nazisterna i mars 1945.

¹ Sinto: Ord för en Sinti-man. Sintisa: Ord för en Sinti-kvinna.

Vad skall man lära ut: central historisk kontext

Folkmordet på romer var en statsdriven förföljelse- och mordkampanj som genomfördes av Nazityskland och dess medlöpare mellan 1933 och 1945. I och med Tysklands annektering och ockupation av europeiska territorier, och de tyskallierade staternas samarbete och egeninitierade handlingar, blev förföljelsen och mördandet omfattande.

Viktiga historiska kunskaper gör det möjligt för elever och deltagare att lyfta aspekter av folkmordet på romer. Genom att strukturera innehållet i olika faser kan kunskapen delas upp i hanterbara ämnen. Historien om förföljelsen och folkmordet på romer bör inkluderas i historien om nationalsocialism, fascism, andra världskriget och Förintelsen.

Förhistoria	• Antiziganism i Europa • Utvecklingen av rasism och rashygien • Effekterna av nationsbyggande sedan 1800-talet • Romer som européer och integrerade i europeisk historia och kultur • Romska grupper i början av 1900-talet
Nazityskland 1933–1939	• Nazisternas rasistiska politik gentemot människor betecknade som "Zigeuner" • Statliga institutioner involverade i förföljelser • Åtgärder mot sinti* och romer • Internationella och samhälleliga reaktioner på förföljelse
Andra världskriget	• Krigets inverkan på förföljelsen av romer • Deportationer, läger, interneringar, tvångsarbete och tvångssterilisering • Massmord • Olika synsätt och uttryck för förföljelse i de europeiska staterna • Sammanflätad historia: offer för "eutansi", judar, andra grupper och romer • Motstånd och räddning
Efter kriget: efterdyningarna	• De överlevandes situation efter frigörelsen och det generationsöverskridande traumat • Åtal mot gärningsmän • Antiziganism i efterkrigstidens samhällen • Förnekande och förvrängning, brist på erkännande och kompensation, samt brist på forskning • Romska medborgarrättsrörelser • Minneskultur

* Sinti var den störst drabbade gruppen i Nazityskland.

Romska röster

”Den romska gruppen är fortfarande förföljd. Synen på romer är nedsättande eftersom det fortfarande finns starka stereotyper. Därför är en heroisk person för mig en person som verkligen kan acceptera någon som är annorlunda.”

Rasma Pažemeckaitė, Litauen

Sammanhang och utveckling

För att förstå hur förföljelsen och folkmordet på romer var möjligt bör pedagoger ta hänsyn till en rad olika processer och utgå från flera aspekter. Att införliva och granska nationella och lokala kontexter är genomgående viktigt.

I de följande styckena kommer varje ämne att behandlas ur olika perspektiv och de frågor som tas upp är avsedda att ge en grundläggande ram för vad man kan lära sig om förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden.

Förhistoria: Från medeltiden till början av 1900-talet

- Antiziganism/antiromsk diskriminering förekom under århundraden i delar av Europa och växte fram som ett allmänt fenomen vilket utgick ifrån stereotypa bilder av "zigenaren".
- När den moderna rasismen uppstod på 1800-talet stigmatiserades romer som "utlänningar". Under nationalstaternas uppbyggnad ledde strävan efter etnisk homogenitet till en uppsjö av diskriminerande och antiromska lagar och initiativ. Utan denna långa exkludering av romer, som stöddes av stora delar av samhället, skulle nazistregimen och dess samarbetsstater inte ha kunnat genomföra sin rasistiska politik.
- Verkligheten för romer återspeglas inte i de vitt spridda stereotypa bilder av dem som är resultatet av okunskap och fördomar. Romer har varit en del av de europeiska samhällena i århundraden och har bidragit till att forma den europeiska kulturen – till exempel inom konst, ekonomi och språk.
- Trots århundraden av fördomar och diskriminering har romska kvinnor och män kunnat uppnå social, politisk och ekonomisk delaktighet.

Nazityskland 1933–1939: Rasistisk ideologi och politisk praktik

- Den nationalsocialistiska diktaturen, som kom till makten i Tyskland 1933, avskaffade omedelbart grundläggande rättigheter, genomdrev sina politiska mål med brutal terror och etablerade en stat där "ras" blev en av de viktigaste politiska ledstjärnorna.
- Liksom judar förklarades sinti och romer vara en "främmande ras" genom lagstiftning baserad på Nürnberglagarna 1935. Övergången till en konstruktion av ras var kärnan i den nazistiska politiken för förföljelse av romer, vilket möjliggjorde mycket hårdare metoder än tidigare former av förföljelse.
- Det var rikskriminalpolisen, under SS Reichsführer Heinrich Himmler, som tillsammans med forskare vid de tyska "rasygieniska forskningsinstitutet" i Berlin genomförde registreringen av alla sinti och romer i Nazityskland, vilket skapade den ideologiska och praktiska grunden för detta folkmord.
- Sinti och romer tvingades bort från samhällslivet och från sina yrken. Från 1935 inrättades dussintals interneringsläger för denna minoritet i Nazityskland och i de annekterade länderna. De isolerades därmed från övriga befolkningen och rekryterades till tvångsarbete. Redan 1938 deporterades hundratals romska män till koncentrationsläger på grund av rasistiska motiv.

Andra världskriget: Radikalisering av förföljelse och massmord

- I och med de tyska truppernas invasion av Polen i september 1939 radikaliserades politiken mot sinti och romer. Nazityskland tog tillfället i akt att deportera alla sinti och romer. Kriget gav en möjlighet till massmord.
- Förföljelsen av romer under andra världskriget såg olika ut i de olika tyskockuperade länderna. Där romer utsattes för rasism och betraktades som en hotfull grupp var förföljelsen allvarligare. Där romer förblev relativt osynliga för ockupationsmakten och det inte förekom några lokala antiromska initiativ var förföljelsen inte lika allvarlig. Typen av ockupationspolitik, nationella särdrag, taktiska överväganden, viljan till samarbete och krigets utveckling över tid spelade också en roll för hur intensiv förföljelsen blev. I många stater utsattes romer för internering, omplacering, tvångsarbete och andra repressiva åtgärder.
- Nazityskland fortsatte med massdeportationer från tyskt territorium, inklusive Österrike, protektoratet Böhmen och Mähren samt från annekterade delar av Polen, Belgien, norra Frankrike och Nederländerna. Sinti och romer från dessa territorier föll oftast offer för koncentrations- och förintelsläger. I Tyskland genomfördes dessutom en rigorös tvångssteriliseringspolitik mot en liten grupp sinti och romer som inte hade deporterats till Auschwitz-Birkenau. En anledning till att de inte deporterades var till exempel att de var gifta med en "arier" (se historiskt exempel nummer 5 och 6).

- I östra och sydöstra Europa mördades de flesta romer utanför lägren. Under hösten 1939, i delar av det annekterade och ockuperade Polen och från 1941 i det ockuperade Sovjetunionen (Ukraina, Belarus, de baltiska staterna och delar av Ryssland), mördade Wehrmacht, Einsatzgruppen (mobila mordkommandon) och lokala polisenheter samt hjälppolisenheter tusentals romer på plats (se historiskt exempel nummer 7).
- Förföljelsen av romer i fascistiska och nazistiska samarbetsländer var omfattande och bestämdes på initiativ av de enskilda staterna. I den självständiga staten Kroatien förintades romerna nästan helt, många i lägret i Jasenovac. I det fascistiska Italien förvisades romer, en del internerades i läger, samt ett litet antal deporterades till läger i Nazityskland. I Rumänien utsattes romer för massdeportationer till Transnistrien, endast hälften överlevde. I Slovakien och Ungern utsattes romer för tvångsarbete, massakrer och deportationer, särskilt efter att tyska trupper invaderat dessa tidigare samarbetsländer i mars 1944 och augusti 1944 (se historiskt exempel nummer 8).
- Förföljelsen och folkmordet på romer var inte en isolerad händelse. Nazistregimens raspolitik inleddes med dödandet av de människor som ansågs vara "handikappade" eller "ärftligt sjuka". Erfarenheterna från dessa mord, liksom personalen och metoderna användes sedan i morderna på den judiska och romska befolkningen. De flesta romska offren dödades av myndigheter som polisbataljoner, Wehrmacht och lokala hjälptrupper (samma enheter som var ansvariga för morderna på miljontals judar utanför lägren och massakrerna på civila slaver i Östeuropa).

Historiska exempel

5

I november 1941 deporterades 5007 romer, varav mer än hälften var barn, från Österrike (som annekterats av Tyskland) till gettot i Łódź i ockuperade Polen. Efter att flera hundra deporterade hade dött i gettot fördes de som fortfarande var vid liv till förintelslägret Chełmno några mil bort i december 1941 och januari 1942, där de mördades i gasbilar. Ingen överlevde.

6

Den 16 december 1942 beordrade SS Reichsführer Heinrich Himmler att sinti och romer skulle deporteras till koncentrations- och förintelslägret Auschwitz-Birkenau. Från februari 1943 till juli 1944 deporterades cirka 23 000 män, kvinnor och barn dit och inkvarterades i en separat lägeravdelning (BIIe). På grund av de förfärliga förhållandena i lägret, SS:s våld, medicinska experiment och regelbundna urval till gaskamrarna var dödstalen mycket höga. Efter att de fångar som skulle vara "arbetsföra" hade förflyttats till andra koncentrationsläger mördades de återstående cirka 4300 sinti och romer i gaskamrarna natten mellan andra och tredje augusti 1944.

- Mördandet av romer hade inte varit möjligt utan stöd från stora delar av befolkningen. Men det fanns individer som vägrade följa den mordiska politiken och försökte skydda och rädda romer.
- Trots det hårda förtrycket och de alltmer begränsade handlingsmöjligheterna kämpade många romer emot. De flydde undan förföljelse och deportering till läger och hjälpte varandra. Romer stred också som partisaner eller i arméer mot förövarna (se historiskt exempel nummer 9, 10 och 11).

Efterspelet: Befriade men inte erkända

- När de allierade segrade över Nazityskland upphörde dödandet. De överlevande från lägren hade ingenting kvar. Många hade förlorat sina familjer och ägde bara det de hade på sig.
- Samhällena visade ofta ingen sympati med de romska överlevande och fortsatte att vara fientligt inställda till dem. Samtidigt fanns det ingen organiserad internationell hjälp för denna grupp av offer. I många länder fortsatte diskriminerande åtgärder som registrering, kriminalisering eller segregering av romer.
- Under efterkrigstidens rättegångar behandlades förföljelsen och folkmordet på romer endast perifert. Trots många försök från överlevande att ställa de ansvariga inför rätta förblev förövarna i stort sett ostraffade.
- Det tog decennier innan detta folkmord erkändes av allmänheten och av regeringarna. Eftersom förföljelsen inte erkändes som ett nationalsocialistiskt brott och dess rasistiska karaktär förbisetts, fick offren liten eller ingen kompensation.
- Det var endast tack vare de konsekventa och organiserade insatserna från romska överlevande, deras familjer och civilsamhället som brotten mot romer erkändes. Romerna spelade en nyckelroll i kampen för rättvisa (se historiskt exempel nummer 14).
- Minnet av förföljelsen och folkmordet på romer blev en del av den offentliga minneskulturen först decennier efter kriget, men är än idag inte tillräckligt uppmärksammas i flera länder.

Romska röster

”Konsekvenserna för samhället av bristen på kunskap om och förståelse för förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden återspeglas i den ökande nationalismen och de ökande antiromska stämningarna, där social frustration söker syndabockar.”

Osman Balić, Serbien

Historiska exempel

- 7** I det tyskockuperade Serbien sköts tusentals judar, romer och serber på tysk order som vedergällning för Wehrmachtsoldater som dödats eller skadats i kampen mot upproret. De ökända massakrerna ägde rum i Kragujevac, Leskovac och Zasavica. I det tyska koncentrationslägret Topovske Šupe i Belgrad hölls cirka 5000 judar och 1500 romer som gisslan. De sköts från september till november 1941 på olika platser runt Belgrad.
- 8** I augusti 1941 anlade Ustasja-myndigheterna i Den oberoende staten Kroatien Jasenovac-lägret, som bestod av en rad mindre läger. Serber, judar, romer, kommunister och antifascister deporterades och dödades där. Massdeporteringen av romer till Jasenovac inleddes den 19 maj 1942, efter en särskild order från de statliga myndigheterna till polis och militär. De flesta av de romska offren i Den oberoende staten Kroatien dödades i detta största Ustasja-läger, som var i drift fram till slutet av april 1945. Enligt den lista över enskilda offer i koncentrationslägret Jasenovac som upprättats av Jasenovac Memorial Site, dödades så många som 16 173 romer, om inte fler, där.
- 9** **Stevan Đorđević Novak** (1919–1943) föddes i Radičevac, Jugoslavien (Serbien). Under andra världskriget anslöt han sig till det jugoslaviska partisanmotståndet i östra Serbien, där han utmärkte sig som kämpe och partisanofficer och nådde sergeants grad. Stevan sårades i strid och återhämtade sig inte från sina skador. I november 1953 utnämndes Stevan Đorđević Novak till nationalhjälte och blev därmed den ende rom i Jugoslavien som fick ett sådant erkännande.
- 10** Romer var också aktiva som partisaner i det tyskockuperade Belarus. Åtta av de femtiosex kända belarusiska romer som fick utmärkelser för sina partisanaktiviteter 1941–1944 var kvinnor. En av dem, **Stanislawa Chubreeva** (född 1924), kämpade i en partisangrupp efter att hennes familj mördats av de tyska ockupanterna i november 1942. Hon deltog i fyra öppna strider och fem partisanoperationer, samt erövrade vapen från fienden.
- 11** **Josef Serinek** (1900–1974) föddes i Bolevec, som idag är en del av Plzeň i Tjeckien. Han arbetade som kurir för kommunister i Tyskland och Tjeckoslovakien och fängslades 1937 fram till slutet av 1930-talet. Tillsammans med sin fru och sina sex barn deporterades han till lägret Lety 1942. Hans familj mördades där eller i Auschwitz-Birkenau. Serinek lyckades fly och kämpade som partisan i den tjeckoslovakiska motståndsrörelsen. Han organiserade sin egen grupp av partisaner och fick snabbt ett gott rykte. År 1944 fick han i uppdrag att delta i olika motståndsaktioner; han kämpade till krigsslutet. Efter kriget gifte han om sig och tillsammans med sin fru drev han framgångsrikt en pub som kallades "At the Black Partisan's".

Historiska exempel

12 | Efter den tyska offensiven mot Sovjetunionen och ockupationen av Krim protesterade krimtatarerna mot förföljelsen av de lokala romerna Kirimlides med motiveringen att de var muslimska landsmän och lyckades på så sätt skydda dem från nazisterna.

13 | År 1943 försökte sinto **Oskar Rose** (1906–1968) flera gånger kontakta tyska biskopar personligen och via brev för att be dem ingripa mot deportationen av tyska sinti och romer, varav de flesta var katoliker. Ingen av de katolska dignitärerna ställde sig dock till minoritetens försvar, trots hans akuta vädjan.

14 | Den första romska världskongressen, som hölls 1971 i närheten av London, samlade 23 delegater från tio länder. Det var startskottet för bildandet av International Romani Union och för den romska frigörelsen och den romska civilsamhällesrörelsen. Under detta möte utsågs den romska flaggan och hymnen. Under den tredje romska världskongressen, som hölls 1983 i Göttingen i Tyskland, var förföljelsen under andra världskriget en av de viktigaste frågorna på dagordningen.

Konceptuell förståelse

Elever och deltagare bör upplysas om att varje massövergrepp som begicks av nazisterna och deras medlöpare hade sina egna orsaker och utfall, liksom att folkmord är ett specifikt brott. Folkmord syftar till att förgöra en grupp helt eller delvis och riktar sig urskillningslöst mot barn, kvinnor och män enbart på grund av att de tillhör den gruppen.

Skuld och ansvar

- När elever och deltagare inser hur mångfacetterad förföljelsen var och hur folkmordet på romer kunde ske, kan de ta itu med frågan om skuld och ansvar. På så sätt ger kunskapsinnehållet en grund för ämnen som är relaterade till nutiden, till exempel medborgerligt ansvar och respekt för mänskliga rättigheter.
- Mördandet i dödslägren och på de hundratals mordplatserna i det av nazisterna ockuperade Europa var slutpunkten på en process av exkludering och avhumanisering som bestod av många enskilda steg, där tusentals människor var direkt inblandade.
- Förutom det direkta utförandet, till exempel som medlem av SS i ett utrotningsläger eller som soldat i en mobil mordenhets, fanns det många grader av deltagande i mördandet. Oavsett om det var en läkare som utförde tvångssteriliseringar, en socialarbetare som såg till att en ung flicka fördes till ett koncentrationsläger, en journalist som publicerade artiklar som reproducerade stereotyper om romer eller en tjänsteman som verkställde en deportationsorder - alla bar de ansvar för nazistregimens omänskliga politik inom sina respektive områden.
- Allmänhetens reaktion bör granskas noggrant i all sin komplexitet. Allmänheten stödde förföljelserna av romer i varierande grad, alltför få vågade att samarbeta, ingripa eller hjälpa till. Snarare vände de bort blicken och berikade sig ofta själva med egendom som tillhörde dem som deporterades eller mördades.
- Det finns exempel på människor som med risk för sitt eget liv ställt upp för romer, hjälpt dem att fly eller gömt dem. Dessa exempel visar under vilka förhållanden människor tog sådana risker och vilka möjligheter till handling som fanns.
- De religiösa samfundens och institutionernas roll måste belysas, särskilt bristen av protester från religiösa ledare och tjänstemän mot förföljelsen och deportationen av romer (se historiskt exempel nummer 12 och 13).
- Avhumaniseringen och det systematiska mördandet av romer i Nazityskland och de ockuperade områdena har varit internationellt känt åtminstone sedan 1943. Detta väcker frågan om varför de allierade inte visade större intresse för vad som hände, varför vissa stater stängde sina gränser för romer, eller varför vissa till och med överlämnade romer till förövarna.

Offrens synlighet och handlingsutrymme

- I årtionden ignorerades offren för förföljelsen och folkmordet på romer av stater och samhället i stort.
- Elever och kursdeltagare bör se offren för förföljelse och folkmord som människor, inte som anonyma nummer. De bör se dem som individer med olika identiteter, förhoppningar, mål, önskningar och strävanden.
- Eftersom detta folkmord under lång tid inte erkändes av samhället i stort, fanns det ingen förståelse för de förföljda romernas lidande. Det är därför viktigt att offrens erfarenheter exemplifieras.
- Förföljelsen av hela familjer är ett kännetecken för folkmord. Även om alla män, kvinnor och barn var måltavlor för förföljarna, drabbades vissa av dem av särskilda förföljelseåtgärder (till exempel medicinska brott, sexuella övergrepp, bortförande till barnhem eller koncentrationsläger för ungdomar). I detta sammanhang är det viktigt att påpeka att en stor andel av mördade sinti och romer var barn.
- Elever och kursdeltagare ska också kunna se att offren inte var passiva objekt, utan individer som hade handlingsutrymme och gjorde motstånd mot förföljelsen på många sätt.

Romska röster

”Första gången jag hörde talas om folkmordet på romer var 2013, då jag deltog i evenemanget Dikh He Na Bister (Titta och glöm inte) som anordnades av ternYpe. Jag var tjugofyra år gammal och hade aldrig hört talas om folkmordet tidigare. Informationen var så chockerande att det blev en vändpunkt i mitt liv. Omedelbart efter evenemanget bestämde jag mig för att ägna mitt volontärarbete åt detta ämne.”

Klaudia Veizaj, Albanien

”Bristen på medvetenhet om folkmordet på romer kan bidra till ett bredare åsidosättande av mänskliga rättigheter och principer för social rättvisa. När en grupps lidande förbises eller förminskas kan det försvaga ett övergripande engagemang för att upprätthålla alla individers rättigheter och värdighet, vilket leder till ett mer splittrat och orättvist samhälle.”

Mia Taikon, Sverige

”Trauman i familjer överförs i generationer. Det fanns en stor rädsla och misstro mot samhället i stort. För mig blev det en drivkraft att engagera mig i kampen mot rasism och diskriminering, även inom historia och politik.”

Mirjam Karoly, Österrike

Relevans för samtida frågor

- Elever och kursdeltagare bör ges möjlighet att diskutera relevansen av den historiska erfarenheten av förföljelsen och folkmordet på romer i dagens sammanhang på tre nivåer: i förhållande till (a) situationen för romska grupper, (b) antiziganism i dagens samhällen och (c) en allmän förståelse av folkmordsprocesser.
- Förföljelsen fick allvarliga konsekvenser för de överlevande och deras ättlingar och har en bestående inverkan på den sociala, ekonomiska och politiska situationen i många romska grupper idag.
- Situationen för romer i och utanför Europa präglas av antiziganism som en särskild form av diskriminering, som kan ta sig uttryck i negativa attityder, institutionaliserade och rasistiskt motiverade handlingar och våld.
- Studier av förföljelsen av offren för nazistiska, fascistiska och rasistiska ideologier kan öka förståelsen för hur kränkningar av de mänskliga rättigheterna påverkar dagens samhällen. Samtidigt betonas den stora betydelsen av att yrka på och försvara de mänskliga rättigheterna.
- Att förstå folkmord som en stegvis process som utvecklas i samhället i stort kan hjälpa eleverna och kursdeltagare att identifiera varningssignaler och möjligheter att förebygga och ingripa.
- Att skaffa sig faktakunskaper hjälper elever och kursdeltagare att känna igen historiskt felaktiga referenser och försök att relativisera, förneka eller förvränga förföljelsen och folkmordet på romer. Att studera denna historia främjar en förståelse för hur samtida negativa bilder och fördomar fortsätter att formas av rasistiska berättelser, vilka stöddes av nazistregimen.

Romska röster

”IHRA:s rekommendationer kan hjälpa till genom att fastställa riktlinjer för inkluderande utbildning och främja korrekta historiska berättelser. De kan stödja insatser för att integrera romers historia i skolans styrdokument och uppmuntra internationellt samarbete för att bekämpa diskriminering. IHRA och dess nationella delegationer kan driva på för internationella standarder för undervisning om folkmordet på romer, underlätta forskning och resursdelning samt stödja initiativ som främjar hågkomst och utbildning om romers erfarenheter under nazitiden.”

Adonis Borneo Salihi, Kroatien

”Djupt rotade fördomar och stereotyper mot romer finns fortfarande kvar i samhället och hindrar insatser för att främja empati och förståelse för denna marginaliserade grupp. Negativa uppfattningar och fördomar kan hindra människor från att söka information och engagera sig i historien om förföljelsen av romer på ett meningsfullt sätt.”

Mia Taikon, Sverige

”Jag tror att om vi känner till och erkänner hur våra förfäder led och ändå överlevde och fostrade framgångsrika, starka och kapabla nya generationer, kan vi hämta styrka till vår egen kamp för rättvisa.”

Anna Daróczy, Ungern

Hur undervisar man om förföljelsen och folkmordet på romer?

Romska röster

”Det saknas en diskussion om staters och individers roll i förnedringen, exkluderingen och mördandet av familjer och hela samhällen. Om människor får en bättre förståelse för romers historia under andra världskriget och den pågående förföljelsen, kan de förstå sitt ansvar för att åstadkomma en förändring i dag.”

Anna Daróczy, Ungern

”Politiska faktorer, inklusive institutionaliserad diskriminering och brist på erkännande från regeringen, kan utgöra utmaningar för att öka medvetenheten om förföljelsen av romer. Otillräckligt statligt stöd för initiativ som fokuserar på romers historia, utbildning och minne kan försvåra arbetet med att öka allmänhetens förståelse. För att övervinna dessa hinder krävs gemensamma ansträngningar för att främja inkluderande utbildning, utmana stereotyper, ta itu med systematiska ojämlikheter, förstärka romska röster och förespråka ett större erkännande av folkmordet på romer.”

Mia Taikon, Sverige

Hur undervisar man om förföljelsen och folkmordet på romer?

Beslutsfattare fattar viktiga beslut om hur utbildningsutbudet ska se ut i sina nationella och regionala sammanhang, och varje land har sina egna system och sin egen kapacitet att ta hänsyn till.

Nedan följer en rad rekommendationer för att stödja beslutsfattare att införa och utveckla undervisning om förföljelsen och folkmordet på romer inom utbildningsväsendet. De pekar på principer och tillvägagångssätt som gynnar effektiv interaktiv inläring.

Dessutom kommer de att vara till hjälp för pedagoger genom att ge vägledning om goda pedagogiska exempel. Dessa rekommendationer återspeglar många av dem som finns i *IHRA:s rekommendationer för undervisning och lärande om Förintelsen*.

En djupare förståelse för folkmordet på romer är av enorm betydelse och relevans, inte bara för elever och kursdeltagare som bor i områden som påverkats av denna historia, utan för alla. Det är en väsentlig del av Europas historia - en katastrof som ödelade en grupp individer med en lång historia och tradition som idag är Europas största minoritet.

Det är viktigt att undervisa om de brott som romer utsattes för under nazitiden. Romernas reaktioner på brotten, kampen för erkännande av folkmordet och kopplingarna till dagens antiziganism. När undervisningen är bra kan elever och kursdeltagare engagera sig i nyckelbegrepp och frågor. Detta leder till en mer omfattande förståelse av denna historias betydelse och säkerställer att den inte faller i glömska.

Utmaningar och möjligheter

Utmaningar

Att undervisa om massövergrepp är långt ifrån okomplicerat och kan utmana även de mest erfarna pedagogerna. När det gäller utbildning om folkmordet på romer bör beslutsfattarna vara beredda att lösa ett antal frågor:

Kunskapsluckor

Eftersom folkmordet på romer sällan uppmärksammas, samt att forskning, stipendier, litteratur och utbildning i ämnet är bristfällig, är det förståeligt att pedagogers kunskaper är begränsade. Detta kan i sin tur väcka oro över att inte göra rättvisa åt denna viktiga historia. Att stärka pedagogernas kapacitet för att de ska kunna erbjuda robust och kvalitativ undervisning om denna historia är viktigt att beakta.

Tid, läroböcker och terminologi

Att undervisa om utmanande och komplexa historier, som folkmordet på romer, kan inte göras i en hast. Det råder kunskapsträngsel i läroplaner och kurs- och ämnesplaner och det kan mycket väl krävas ett visst mått av lateralt tänkande för att övervinna detta problem. Utan tillräckligt med tid riskerar de betydande utbildningsmöjligheter som denna historia rymmer att gå förlorade, vilket kan leda till förenklade och förvrängda uppfattningar.

Läroböcker om denna period ger sällan en helhetsbild av folkmordet på romer. Det läggs ofta tonvikt på vad som gjordes mot romer, snarare än att inkludera personliga berättelser som speglar romers perspektiv, handlingsutrymme och agerande. Historiska fotografier av romer som förekommer i många läroböcker är ofta tagna av förövare som ville framställa romer i ett visst sken som en del av propagandapolitiken. Denna viktiga information saknas dock ofta i bildtexterna till fotografierna. Informationsbristen kan ge läsaren ett felaktigt intryck och därmed ge en missvisande bild, som förstärker negativa stereotyper.

En annan utmaning är att det inte finns någon allmänt vedertagen terminologi för att beskriva folkmordet på romer, vilket kan skapa förvirring.

Negativa attityder och missuppfattningar

Eftersom skolan speglar samhället, och eftersom missuppfattningar om folkmordet på och stigmatiseringen av romer är utbredda och pågående, är det möjligt att sådana negativa attityder också kommer att finnas i klassrummen. Beslutsfattare måste fundera över hur de kan hjälpa pedagoger att förebygga, identifiera och hantera sådana incidenter. De bör också uppmuntra pedagogerna att bli medvetna om sina egna fördomar om romer, såväl omedvetna som uttalade eller uttalade fördomar. Beslutsfattare kan också stöta på motstånd på policynivå och måste då visa på ett djärvt och välinformerat förhållningsätt.

Ge rätt stöd till romska pedagoger, elever och kursdeltagare

Det är viktigt att vara lyhörd för elevers och kursdeltagares behov och känslor - deras synpunkter, åsikter och känslor är viktiga. Omtanke och respekt är av yttersta vikt, särskilt när man hanterar traumatiska händelser tillsammans med dem som har anknytning till dessa. Beslutsfattare måste överväga hur de kan se till att romska pedagoger och elever av vilka vissa kan ha direkta familjeband till folkmordet, får stöd, särskilt när denna historia undervisas. Romska pedagoger, elever och kursdeltagare kan vara öppna för att dela med sig av sina perspektiv och familjehistorier, vilket kan leda till ett positivt, inkluderande och empatiskt lärande för alla närvarande. För att detta ska kunna uppnås måste pedagogerna skapa en kultur som präglas av respekt, omsorg och medkänsla.

Romska röster

”Pedagoger bör vara nyfikna, entusiastiska och villiga att lära sig mer om denna historia. När de undervisar om denna historia i skolorna bör pedagogerna vara medvetna om att det finns romska elever i klassrummet och även se till att skyddsåtgärder genomförs på rätt sätt om romska elever mobbas.”

Tania Gessi, Storbritannien

”IHRA:s rekommendationer är en officiell internationell resurs och bör användas i utbildningspolitiken för att ge ett bra ramverk för pedagoger som vill undervisa om folkmordet på romer. Detta är avgörande för att förstå och stoppa samtida former av antiziganism.”

Anna Daróczy, Ungern

Möjligheter

Dessa utmaningar är inte oöverstigliga. Under de senaste åren har det funnits ett betydande momentum och stöd för att erkänna vikten av att inkludera historien om folkmordet på romer (och romers historia i ett bredare perspektiv) i skolornas styrdokument. I och med detta har nya resurser för aktörer inom utbildningssektorn dykt upp. De vägleder, stödjer och hjälper till att hantera många av utmaningarna.

Konferenser, utställningar, offentliga föreläsningar och minnesdagar äger rum allt oftare. Dessa initiativ har letts av romska och icke-romska aktivister, organisationer i det civila samhället, universitet, museer, gallerier, skoladministratörer, lärare, departement, regeringskansli, internationella organ och Förintelserelaterade organisationer bland andra.

Möjligheter att bedriva empirisk forskning kommer att leda till att undervisning och lärande om folkmordet på romer utvecklas. Forskning skulle med fördel kunna mäta:

- effektiviteten hos olika pedagogiska metoder.
- de kortsiktiga och långsiktiga effekterna av undervisning och lärande om folkmordet på romer.
- faktorer som hämmar inläring och faktorer som främjar den.
- missuppfattningar som är vanliga bland elever och hur man kan motverka dem.
- specifika utbildningsbehov hos lärare och utbildare.
- kunskap som är lämplig för olika åldersfaser.
- sätt på vilka elever med olika behov framgångsrikt kan få tillgång till denna historia.
- den nya teknikens inverkan på lärande.

Även om ämnet till en början kan kännas överväldigande är det möjligt att undervisa om folkmordet på romer på ett effektivt sätt, och på ett sätt som resulterar i goda utbildningsmöjligheter och lyckade inlärningsresultat.

Beslutsfattare innehar de rätta förutsättningarna för att stärka lärarnas kapacitet att påbörja denna viktiga samt givande process, förutsatt att det finns en vilja och ett åtagande att avsätta resurser för att stödja detta arbete.

Övergripande principer

Precis som när det gäller undervisning om Förintelsen finns det olika ingångar, läroplansfokus, pedagogiska metoder, källor och frågeställningar som kan bidra till att avgöra hur undervisning och lärande om folkmordet på romer kan angripas. Oavsett om man undervisar utifrån ett människorättsperspektiv, ett historiskt eller tvärvetenskapligt ramverk finns det övergripande principer för undervisning om folkmordet på romer som bör förbli oförändrade.

Inkludera romska perspektiv och röster

Vittnesmål från romska överlevande och deras ättlingar bör utgöra en central pelare i den historieskrivning som elever och deltagare får ta del av. Först efter att ha tagit del av personliga vittnesmål kan individer på ett meningsfullt sätt börja förstå omfattningen av det folkmordsbrott som begicks mot romerna. Många källdokument och fotografier som rör romer är, som tidigare nämnts, framtagna av förövare eller personer med partiska, stereotypa och rasistiska åsikter. Om de används måste de dekonstrueras tillsammans med de studerande, så att det rasistiska och antiromska innehållet och ursprunget förklaras grundligt. Vittnesmål från tillförlitliga källor bör komplettera den historiska dokumentationen och de dokumentära bevisen och spegla livet före och efter kriget. Vittnesmål kan vidare användas för att hjälpa eleverna att förstå romer som en mångfaldig, transnationell minoritet med liv, förhoppningar och ambitioner som omintetgjordes. Genom att engagera sig i romers reflektioner idag kan eleverna få en djupare förståelse för trauma mellan generationer och de bestående effekterna av ett folkmord.

Jämförelser är viktiga för förståelsen - men jämför inte lidande

Att jämföra förövarnas ideologier, motiv, handlingar och processer - liksom samhällets reaktioner på brott mot olika grupper - hjälper till att förstå likheterna, skillnaderna och egenskaperna hos de olika brotten och offrens erfarenheter. När lärare strävar efter att belysa aspekter av massövergrepp som korsar eller löper parallellt med varandra bör de kommunicera respektfullt och tydligt och noga undvika stötande eller förvrängande kommentarer.

Att jämföra offrens lidande är oetiskt och har inte något pedagogiskt värde. Varje upplevd hierarki av lidande bland offren återspeglar bara förövarnas skeva rasistiska åsikter och värderingar, inte värdet av människoliv.

Mer information om jämförande metoder och språk finns i [IHRA Reflections on Terminology for Holocaust Comparison](#).

Koppla det förflutna till nutiden

Elever och kursdeltagare bör vara medvetna om att folkmord är en process som inte börjar med dödande och inte slutar med befrielse. När man förklarar förföljelsen av romer under nazitiden är det viktigt att presentera romers liv före denna period. Detta omfattar tidigare grymheter och våld, liksom deras vardagsliv och bidrag till den europeiska kulturen och identiteten. Den fortsatta diskrimineringen av romer är kopplad till bristen på erkännande av de brott som begicks under nazitiden. Att göra denna koppling är avgörande för att förstå och motverka samtida antiziganism - en av de mest framträdande aspekterna av undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer. Exempel på aktuella rasistiska eller diskriminerande incidenter, policyer och andra uttryck för exkludering av romska grupper, liksom vårt kollektiva och individuella ansvar för att förebygga och motverka detta, bör vara en integrerad del av undervisningen.

Förhållningssätt till undervisning och lärande

När man undervisar om denna historia är det viktigt att följa vissa principer för att säkerställa en respektfull och meningsfull upplevelse för alla närvarande. Följande tillvägagångssätt kan hjälpa dig att lägga upp din undervisning på ett effektivt sätt.

Beakta att undervisningen görs omsorgsfullt

Precis som vid all undervisning om traumatisk historia bör lärarna prioritera och respektera: 1) de historiska bevisen, 2) minnet av offren, och 3) elevernas självständiga tänkande och känslomässiga välbefinnande.

Se till att presentera korrekt information för elever och deltagare, red ut eventuella missuppfattningar och underlätta kritiskt tänkande. Det är viktigt att hantera upprörande information på ett känsligt sätt och förvarna elever och deltagare på den utmanande information som kan komma att behandlas. Tänk på de studerandes livserfarenheter och eventuella personliga kopplingar när du bestämmer hur du ska närma dig historien om detta folkmord med omsorg.

Introducera folkmordstudier genom att lära om romers liv

Att undervisa om folkmordet på romer bör inte vara det första mötet eleverna har med romer. Att definiera grupper utifrån deras utsatthet förminskar deras historiska och samtida identitet och erfarenheter. I stället för att börja med ämnet folkmord bör man försöka introducera elever och deltagare till romers mångfald, både idag och i det förflutna. Det är också viktigt att presentera det betydande bidrag som de har lämnat till sina länder, kulturer, traditioner och samhällen i hela Europa.

Sätt in folkmordet i ett större sammanhang i romers historia

Det är viktigt att inkludera romers långa historia för att lära ut om komplexiteten, mångfalden och rikedomen i deras erfarenheter. I detta sammanhang bör fokus ligga på romer som aktörer i sin egen historia, så att de inte felaktigt framställs som passiva objekt för andras fördomar och förföljelse. Att enbart fokusera på förföljelse är att inta ett förövarperspektiv som snedvrider förståelsen. Undervisning och lärande bör syfta till att värdesätta och förstå romers erfarenheter och perspektiv.

Betona både de lokala och paneuropeiska dimensionerna av folkmordet

Även om lärare kan välja att fokusera studien på romers erfarenheter av att leva i den lokala kontexten före och i inledningen av folkmordet, är det också viktigt att hjälpa eleverna att placera detta inom ramen för Europas historia som helhet. Detta inkluderar de århundraden av diskriminering mot romer som föregick nazitiden. Att se till att detta presenteras tillsammans med en omfattande översikt över nazitiden kommer att bidra till att eleverna förstår de omständigheter och faktorer som gjorde folkmordet möjligt och hur djupt förankrad antiziganismen var i hela Europa.

Eleverna ska kunna identifiera att förföljelsen och folkmordet på romer utfördes av olika förövare, på olika sätt och i olika grad från land till land, och att detta varierade över tid. Att använda historiska kartor som verktyg för att lokalisera länder, gränser och romska samhällen före och under förföljelsen är avgörande för att förstå historien, tidslinjen och effekterna av detta folkmord.

Hjälp eleverna förstå att folkmord är en social handling

Att förstå folkmord som en process som utvecklas i samhället som helhet kan hjälpa eleverna att identifiera varningssignaler och möjligheter att förebygga och ingripa. Att uppmuntra dem att fundera över frågor som "Vilken typ av ingripande, av vem och vid vilken tidpunkt skulle ha kunnat ändra historiens gång och förhindra folkmordet?" hjälper eleverna att känna igen varningssignaler, villkor och indikatorer på ett hot om folkmord.

Betona det som utmärker romers erfarenheter

I stället för att analysera romers erfarenheter uteslutande utifrån parallella grymheter bör man också fokusera på det som är karaktäristiskt för folkmordet på romer.

Beakta genusperspektiv

Genusmedveten undervisning och lärande kommer att öka förståelsen inte bara för offren - deras uppfinningsrikedom, mod och lidande - utan också för förövarrollens komplexitet. Det är viktigt att analysera hur genusperspektivet formade förövarnas politik och handlingar gentemot män och kvinnor och följaktligen offrens erfarenheter, till exempel sexuellt våld och tvångssterilisering. När kvinnor och män utsattes för förföljelse var de utrustade med olika färdigheter, kunskaper och livserfarenheter.

Viktiga kännetecken för förföljelsen och folkmordet på romer att utforska med elever och kursdeltagare

- 1 | Århundraden av antiziganism, diskriminering, förföljelse och våld mot romer lade grunden för detta folkmord.
- 2 | Nazisternas rasistiska ideologi mot romer underblåste detta folkmord.
- 3 | Lokala fascister och nazister, extrema nationalister och andra medlöpare deltog i detta folkmord tillsammans med Nazityskland. Politiken och åtgärderna gentemot romer varierade i olika regioner och på olika platser.
- 4 | Efterdyningarna av decennier av icke-erkännande av detta folkmord resulterade i kontinuerlig och pågående diskriminering och marginalisering.

Det är viktigt att reflektera över kvinnors, ofta outtalade, erfarenheter när man undervisar om denna historia för att ge en viktig inblick i folkmordets fulla natur. När man undervisar och lär sig om förföljelsen av romer är det viktigt att undvika att bekräfta könsstereotyper genom att presentera traditionella könsroller från det förflutna. Ett sätt att göra detta är att betona de romska kvinnornas handlingskraft och styrka under nazitiden, till exempel de som deltog i motståndsrörelsen eller de som hjälpte och räddade andra. Kvinnor spelade också en ledande roll i romers frigörelse under årtiondena efter kriget och fortsätter att vara en stark röst i rörelsen trots de extrema hinder de möter i många europeiska samhällen.

Ett av de starkaste exemplen på de förödande konsekvenserna av bristen på erkännande av detta folkmord är att tvångssteriliseringar av romska kvinnor och män fortsatte i vissa delar av Europa, till exempel i Tjeckoslovakien, Rumänien, Sverige och Schweiz, under flera decennier efter nazismens fall.

Uppmuntra elever och kursdeltagare att utforska olika perspektiv på mångfald för att förstå hur förföljelsen påverkade olika människor inom den romska gruppen, inklusive män, kvinnor och icke-binära personer. Förutom kön kan dessa inkludera perspektiv från människor i olika åldrar, religioner, nationaliteter, socioekonomisk status, sexuell läggning och andra (se historiskt exempel nummer 15 och 16).

Ge eleverna möjlighet att inte bara lära sig om, utan också av detta folkmord

Att öka elever och kursdeltagare kunskap om folkmordet är bara en del av det pedagogiska målet. Det är genom att få en begreppslig förståelse och insikt från kunskap som lärande uppnås. Genom att använda en undervisningsmetod som möjliggör självständigt tänkande, debatt och strukturerade samtal baserade på pålitliga bevis och tillförlitliga källor, kan eleverna söka sina egna kopplingar till historien och hur den relaterar till den värld de lever i och deras förståelse av människans villkor.

Historiska exempel

15 | **Milica Katić**, Romni,² föddes omkring 1905 i byn Dren, nära Obrenovac (Serbien/Jugoslavien). Strax efter andra världskrigets utbrott anslöt hon sig till partisanernas motståndsrörelse. Tillsammans med sina söner spionerade hon på fienden och ledde partisanerna till fiendens positioner. I februari 1942 upptäcktes hon dock och greps av chetnikstyrkor. De torterade Milica och överlämnade senare henne till tyskarna, som skickade henne till koncentrationslägret Smederevska Palanka. Den 18 juni 1942 förflyttades hon till koncentrationslägret Banjica i Belgrad där hon avrättades den 25 maj 1943.

16 | **Ceija (Čeja) Stojka** (1933–2013) var en österrikisk romni från en Lovara-familj som blev en framstående aktivist, författare, musiker, konstnär och professor. Hon överlevde interneringen i Auschwitz-Birkenau, Ravensbrück och Bergen-Belsen, där hon frigavs 1945. Hon skrev om sina upplevelser i lägren. Ceija Stojka är främst känd för sina målningar som skildrar dödslägren och livet före kriget.

² Romni: Ord för en romsk kvinna. Rom: Ord för en romsk man.

Säkerställa att eleverna är medvetna om skillnader och känslighet i terminologin när man hänvisar till romer och folkmordet på romer

Sträva efter att använda termer på ett korrekt och ansvarsfullt sätt för att undvika missuppfattningar, förvirring och oavsiktlig spridning av negativa konnotationer. Eleverna måste kunna förstå ordet folkmord och dess ursprung. Det är viktigt att använda rätt terminologi när man beskriver folkmordet på romer, eftersom det hänger samman med erkännandet av det. Den bästa vägen framåt är att samråda med lokala, regionala eller nationella romska grupper om vilken terminologi som är att föredra.

Ge eleverna möjlighet att kritiskt diskutera terminologi

Pedagoger, elever och kursdeltagare bör undvika att använda det språk som förövarna använde i allmänna diskussioner om folkmordet. Många termer är kodade ord eller eufemismer (t.ex. likvidering, deportation, evakuering, vidarebosättning) och var avsiktliga försök av förövarna att dölja sin avsikt eller lura och duperas sina offer. Att reda ut dessa termer tillsammans med eleverna hjälper dem att förstå hur bedrägeri spelade en roll för att underlätta massmord och varför man därför måste hänvisa till dem på lämpligt sätt.

Lyft fram mänskliga berättelser

Att väva in personliga berättelser i det historiska narrativet och följa trådarna engagerar elever och kursdeltagare på en affektiv såväl som kognitiv nivå och kan resultera i djupare förståelse än vad som annars skulle uppnås. Att väcka elevers empati är avgörande för att förstå den inverkan som lidandet hade på verkliga människor. De olika sätt som individer reagerade på, de handlingar som de utsattes för, de dilemman de ställdes inför, den smärta de uthärdade och den långsiktiga inverkan som folkmordet hade på de överlevande. Pedagoger bör bidra till att underlätta elevernas emotionella kompetens genom att tillhandahålla trygga platser där de kan uttrycka djupa känslor och även alternativa uttryckssätt, till exempel genom konst.

Utmana den vanliga missuppfattningen att förövar och medlöpare agerade ensamma och på något sätt "inte var som vi"

Vanliga människor, oavsett om de bar uniform eller inte, begick brott mot romer under nazitiden. Elever och deltagare bör upplysas om att många frivilligt deltog i förföljelsen och dödandet. Enskilda personer förrådade sina romska grannar, försökte dra nytta av deras lidande eller valde att vända bort blicken. Ideologi, gamla fördomar, brutalt krig, den extrema isoleringen av "den andre", girighet, likgiltighet och statligt sanktionerade mord gjorde att vanliga människor kunde bli förövar. Om inte elever och kursdeltagare konfronteras med dessa obehagliga fakta kommer viktiga lärdomar om människans benägenhet och drivkrafter, folkmordets natur och medverkan i alla dess former att gå förlorade. Ge exempel och fallstudier där det är möjligt för att visa på medlöperiets varierande karaktär.

Erkänna att folkmordet på romer inte var oundvikligt

Det är viktigt att lärare och elever förstår att folkmordet på romer inte var en historisk tillfällighet eller att det på något sätt var oundvikligt. Århundraden av diskriminering av romer i Europa utgjorde en grogrund för en upptrappning av våldet. Folkmordet möjliggjordes av individers, nationers och gruppers beslut, val och handlingar, liksom av majoritetens passivitet. Mördandet av män, kvinnor och barn kunde ha undvikits. Att inse denna sanning och dess innebörd är ett viktigt mål för undervisningen.

Säkerställ att inkludera romsk egenmakt

Elever och kursdeltagare bör förstå att offren inte var passiva aktörer under det pågående folkmordet utan individer med handlingsförmåga som i ett antal fall gjorde motstånd mot förföljelse, även om oddsen för att lyckas var små. Romer ställdes inför ofattbara dilemman och livshotande val. De agerade och kämpade för att överleva och skydda sig själva trots att förhållandena var hopplösa. De gjorde motstånd och slogs tillbaka som partisaner eller soldater i de allierade styrkorna. De försökte fly och hjälpa andra i sina försök att överleva. Introducera förstahandsberättelser om romers reaktioner (inklusive räddning, motståndskraft och motstånd) från betrodda källor, för att motverka en annars endimensionell och förövarledd berättelse. Detta kan bidra till att återupprätta romers handlingsutrymme och bredda förståelsen för motståndskraft och överlevnadsförmåga. När elever och deltagare förstår vilka förhållanden romer tvingades leva under och vilka straff de riskerade, kan de bättre förstå riskerna med att göra motstånd (se historiskt exempel nummer 17 och 18).

Välj och tolka noggrant när du använder bilder av romer

Det är viktigt att vara uppmärksam när man använder visuella representationer av romer. Var noga med att söka upp och dela med dig av materialets ursprung till elever och deltagare när det är möjligt, så att de kan förstå sammanhanget. De flesta av de tillgängliga fotografierna från nazitiden togs av förövarna i propagandasyfte eller som "souvenirer" från krigstiden att skicka hem. Romer tvingades att le mot kameran eller var inramade på ett sådant sätt att de framställdes i ett negativt sken. Som sådana är dessa bilder bevis på förövarnas brott och är inte autentiska representationer av romer under den perioden. Verkligheten skilde sig ofta mycket från de framställningar som har bevarats i arkiven. Samtal med elever och deltagare om hur sådana bilder ska kategoriseras – "visuellt bevis" eller "visuellt vapen" – kan stimulera kritiskt tänkande och debatt. För ett förslag på hur pedagoger kan utforska en stark berättelse med elever och deltagare utifrån en propagandabild, se exemplet baserat på bilden av Theresia Winterstein och Gabriel Reinhardt på nästa sida.

Historiska exempel

17 | **Alfreda Markowska** (1926–2021) var en polsk romni (romsk kvinna) som räddade ett femtiotal judiska och romska barn. Vid sexton års ålder reste hon till platser där massakrer hade ägt rum för att leta efter överlevande och hjälpa dem. Hon tilldelades kommendörskorset med stjärna av den polska orden Polonia Restituta år 2006 för sina hjältemodiga humanitära handlingar.

18 | **Hajrija Imeri Mihaljić** var en romni från byn Ade nära Obilić i dåvarande Jugoslavien. Tyvärr är hennes födelse- och dödsdatum okända. Hon arbetade som hushållerska hos den judiska familjen Acević i Kosovska Mitrovica. Under den nazistiska ockupationen räddade hon familjen Acevićs dotter Ester-Stela Acević undan förföljelse. På initiativ av Ester-Stela Acević hedrade Yad Vashem Hajrija Mihaljić som Rättfärdig bland folken år 1991. Hon är den enda romni som fått detta erkännande. År 2023 uppfördes en skulptur till minne av Hajrija Imeri Mihaljić i parken vid det romska minnescentret i Uštica, Kroatien.

Vissa fotografier, till exempel de som finns i romska familjers privata samlingar, är användbara för att motbevisa och ställa i kontrast till förövarnas berättelse. Privata fotografier visar ofta människor i deras hemmiljö, med familj, vänner och grannar, i vardagslivet och på arbetet. De visar att romer alltid har varit en integrerad del av samhället och fast förankrade i sina hemstäder. Om historiska bilder inte finns tillgängliga kan samtida fotografier av romer

vara användbara för att ge en motbild till de stereotypa och demoniserande perspektiv som projiceras i fotografier av förövarne.

Elever och deltagare bör informeras om varifrån ett fotografi kommer, liksom om det historiska sammanhanget för att förstå och tolka vad som verkligen händer. Pedagoger bör ge elever och deltagare tillräckligt med tid för att noggrant dekonstruera en bild.

(Med tillstånd av United States Holocaust Memorial Museum USHMM och Rita Prigmore. Bilden ingår i en undervisningsserie om folkmordet på romer som skapats av B Warnock, Wiener Library London och A Chapman, IOE University College London).

Pedagogiskt exempel

Fotot föreställer Theresia Winterstein och Gabriel Reinhardt som tar sina tvillingdöttrar Rita och Rolanda på en promenad i Würzburg i Tyskland i april 1943. Vid en första anblick visar fotografiet ett perfekt par, som ser glada ut och är ute på en trevlig dag. Verkligheten kunde inte ha varit mer annorlunda. Tvillingflickorna hade tagits ifrån sina föräldrar vid födseln av tyska myndigheter för experiment och en av dem dog bara några dagar efter att det här fotografiet togs. Här, som en del av en propagandakampanj, fick paret ta med sig sina barn ut och gå längs en gata i Würzburg, tvingade att se glada och välmående ut. Vid närmare granskning kan man se en tysk soldat som övervakar charaden för att se till att familjen Reinhardt lyder ordern att le mot kameran. Paret är ännu inte gifta på detta fotografi. De tilläts göra det först 1944, ett år efter att den här bilden togs, och efter att ha tvingats genomgå steriliseringar.

Foton som det här kan inledningsvis undersökas utan att ange sammanhanget. Be elever och kursdeltagare att helt enkelt berätta vad de ser på fotot följt av frågor. Frågorna kan handla om när fotot togs, var, varför, vilka personerna på fotot kan vara, anledningen till att paret som går nerför gatan ser så glada ut och, inte minst, vem som kan ha tagit fotot och i vilket syfte. Be sedan eleverna och kursdeltagarna att titta närmare på fotot för att försöka hitta ledtrådar (såsom mannen i uniform med nazistsymbol på armbindeln) som kan hjälpa till att besvara dessa frågor. Detta hjälper eleverna att orientera sig i fotot och dess sammanhang, vilket gör det möjligt för dem att fundera över de omständigheter som paret befinner sig i. Genom att lägga till ytterligare kunskap om sammanhanget kan övningen avslöja verkligheten bakom propagandan.

Förvänta dig inte insiktsfulla svar från en hastigt kastad blick på bilden, särskilt inte om den föreställer lidande. Det är viktigt att elever och deltagare diskuterar sina reaktioner och drar slutsatser när de ser sådana bilder. Försök att hjälpa dem att förstå att bakom en bild av en död människa finns ett förlorat liv. Ge dem verktygen för att se en bild bortom den första betraktelsen. Detta kommer att hjälpa dem att bättre förstå fotografier av folkmordet som de kan stöta på utanför klassrummet, till exempel online.

Ansvarsfullt användande av stötande bilder i undervisningen

Pedagoger bör vara mycket försiktiga när de väljer att använda bilder som är starka och som kan verka stötande. Ett genomtänkt pedagogiskt förhållningsätt med respekt för minnet av offren är avgörande faktorer. Bilderna måste introduceras med stor försiktighet och väljas med omsorg. Det finns en risk att de studerande blir avtrubbade för det mänskliga hos individerna som fångats på fotografier om pedagoger inte på lämpligt sätt sätter dem i sitt sammanhang.

Den pedagogiska prioriteringen är att skydda mot känslomässig skada och att hjälpa studerande att förstå och kritiskt reflektera med empati och korrekt kunskap. Det finns alltid en risk att grafiska beskrivningar, fotografier och rörliga bilder kan utlösa traumatiska reaktioner. Därför bör stor försiktighet iakttas när man väljer att använda dessa material i klassrummet. Pedagoger bör ta hänsyn till varje elev och kursdeltagares psykologiska välbefinnande innan hen beslutar om det är klokt att använda sådana bilder i klassrummet och, om så är fallet, vilka bilder som är lämpliga val.

Engagera studerande genom lärande på en autentisk plats

Platsbesök erbjuder fördjupade möjligheter att lära sig mer om folkmord. Lärande på plats kan inte uppnås inom ramen för ett vanligt klassrum eller med hjälp av en lärobok, hur bra läromedlen än är. Ny teknik och multimedieverktyg har sin roll i lärande på plats, när de används på ett ansvarsfullt sätt.

Pedagogiskt exempel

Att visa en samtida bild av en tom ödemark, ett fält, en skog eller ett torg, med en kontextuell förklaring som visar var romer en gång bodde eller var mord på romer ägde rum, kan vara kraftfullt utan att utsätta unga människor för traumatiserande, grafiskt innehåll. Konst av romska konstnärer kan användas i stället för fotografier, vilket ger distans samtidigt som det är tankeväckande.

Platser, inte bara de där morden utfördes, utan även platser för vardagslivet innan förföljelsen och folkmordet började, är lämpliga för platsstudier. Genom att använda samtida och historiska kartor tillsammans med andra resurser, inklusive videovittnesmål från personliga berättelser, kan pedagoger och studerande ge sig ut för att upptäcka spår av detta förflutna i närmiljön. Platsbesök hjälper elever och kursdeltagare att bättre förstå lokala historiska kopplingar till denna historia och hur minnet av de förflutna lever kvar i det lokala.

Var lyhörd för romska studerande och pedagoger

Pedagoger bör vara försiktiga och förutseende när de undervisar om detta ämne, särskilt när de arbetar med romska pedagoger och studerande. Romska pedagoger och studerande ska inte förväntas veta mer om romers historia än andra elever och kursdeltagare och de kanske inte vill avslöja eventuella familjekopplingar till detta folkmord. Ingen bör utsättas för påtryckningar för att bidra. Andra kan dock vara angelägna om att delta på ett aktivt sätt i lärandeprocessen. Rådgör med föräldrar, vårdnadshavare och lokala romska stödgrupper för råd och vägledning. Personliga berättelser måste delas i trygga rum och de som berättar bör få respekt och stöd samt uppskattning för att de är villiga att ge tillgång till eller återuppleva smärtsamma individuella och släktrelaterade händelser. Det är viktigt att pedagoger inser att det kan vara en känslomässigt krävande och modig process att dela med sig av smärtsamma och intima berättelser. Detta förhållningssätt kan bidra till en känsla av ägande av berättelsen och till att romska röster och perspektiv inkluderas i utbildningssammanhang.

Pedagogiskt exempel

En *Stolperstein*, översätts med "snubbelsten", är en form av minnesmärke som människor kan lära sig att undersöka. Stolpersteine, som är ett europeiskt projekt av den tyske konstnären Gunter Demnig, är mässingsplaketter med individuella namn på förföljda judar, romer eller andra offer, ofta placerade framför deras tidigare hem och med information om deras förföljelse. Dessa kan inkluderas som ett sätt att återhumanisera offren och se till att människor som passerar förbi platsen blir upplysta om vad som hände där.

Bemötande av negativa konnotationer eller kommentarer om romer

Vid incidenter som kan omfatta nedsättande tillmälen, "skämt" eller oavsiktliga missförstånd, är det viktigt att inte ignorera dem och att vidta omedelbara åtgärder. Sådana incidenter måste tas hand om och hanteras på ett tydligt sätt. Om de riktas mot en enskild person bör man i första hand se till att personen skyddas och att man lyssnar på hen innan man tar itu med dem som är ansvariga för kränkningen. Utbildningsinstitutioner bör försäkra sig om att relevanta lagar och förordningar efterlevs. Direkt samverkan med lokala romska grupper kan bidra till att hantera händelsen och stödja de utsatta. IHRA:s arbetsdefinition av antiziganism/antiromsk diskriminering är ett användbart verktyg för att utveckla skolans policy.

Skapa möjligheter att undersöka människans komplexa situation genom att beakta individers val och handlingar.

Att studera fallstudier av verkliga personer hjälper eleverna och kursdeltagarna att bättre förstå de svårigheter som romer erfor, inklusive de dilemman, beslut och val som de ställdes inför. Detta tillvägagångssätt kan föra elever och kursdeltagare närmare den historia som studeras och hjälpa dem att relatera till den på en personlig nivå. Resurser bör finnas tillgängliga för att hjälpa utbildningsinstitutioner och de studerande att upptäcka och identifiera de många komplexa faktorer som är en del av processen, inklusive de möjliga konsekvenserna av kritiska val och handlingar.

Historiskt exempel**19**

Zoni Weisz (1937), sinto från Nederländerna, var äldst av fyra barn. I maj 1944 skickades Zonis familj av nazisterna till transitlägret Westerbork tillsammans med andra sinti och romer och deporterades till Auschwitz-Birkenau, där hans mor och syskon dödades. Hans far dödades i lägret Mittelbau-Dora. Tack vare det nederländska motståndet lyckades Zoni undvika deportation och överleva. Efter kriget delade han ofta med sig av sina erfarenheter och spelade en avgörande roll för att få till stånd ett erkännande av de grymheter som begicks mot sinti och romer. Den 27 januari 2011 skrev han historia, som den första sinti eller rom som talade inför den tyska förbundsdagen under en officiell ceremoni på Förintelsens minnesdag.

Att använda termer och kategorier som förövare, medlöpare, åskådare, offer och räddare är användbart för att få de studerande att börja tänka på enskilda aktörer i folkmordet. Dessa kategorier bör dock kompletteras med faktiska fallstudier från tiden för att visa eleverna och kursdeltagarna hur entydiga kategorier inte alltid möjliggör en heltäckande förståelse av komplext mänskligt beteende. En individ kan betraktas som en förövare i ett scenario och en räddare i ett annat, vilket illustrerar hur invecklat och till och med motsägelsefullt mänskligt beteende är, särskilt under extrema förhållanden.

Genom att använda kritiskt tänkande kan man hjälpa eleverna och kursdeltagarna att förstå hur potentiellt farligt det är att döma, etikettera och stereotypisera individer och grupper. Undvik att förstärka stereotypa formuleringar, alla räddningsarbetare var inte hjältemodiga, alla åskådare var inte likgiltiga. Motverka eventuella missuppfattningar om att romer var passiva i den förföljelse och det folkmord som de utsattes för. Det är också viktigt att utmana alla myter om att det kan finnas vissa nationella särdrag som kännetecknar människor.

Avsätt tid och utrymme för de studerande att reflektera

Se till att elever och deltagare kan ställa frågor och delta i diskussioner. Ofta drivs det mest effektiva lärandet i en utbildningsmiljö av de frågor som deltagarna ställer och de insikter som delas. Ge eleverna och deltagarna tid att reflektera över vad de har lärt sig, sina känslomässiga reaktioner och hur denna kunskap kan påverka deras handlingar för att främja tolerans och social rättvisa.

Att använda källor och resurser för undervisning och lärande

Föremål, fotografier och dokument är dynamiska källor som kopplar eleverna och kursdeltagarna till det förflutna, ger djupare förståelse för historiska händelser och skapar möjligheter till kritiskt tänkande och evidensbaserat lärande. Flera samlingar av personliga föremål, fotografier, dagböcker och noteringar, som tillhört romer som mördades eller överlevde, finns nu i museisamlingar. I många fall har dessa digitaliserats och kan nås online av pedagoger. Det finns också andra intresseorganisationer som arbetar för att göra personliga föremål mer lättillgängliga för pedagoger, tillsammans med tillhörande lektionsplaner och kompletterande information. Vissa museer och institutioner som arbetar med frågor som rör Förintelsen har digitala samlingar av vittnesmål från överlevande, som har skapats med tanke på studerande.

I samarbete med romer har man tagit fram olika berättelseformat, exempelvis serieromaner som bygger på enskilda personers berättelser från verkliga livet. Dessa kan vara tilltalande resurser för de studerande som anser att det visuella berättarspråket i en serieroman är särskilt lättillgängligt. Illustrationer kan ge ingångar till komplext innehåll och frågor samt hjälpa till att identifiera sig med karaktärerna och främja läs- och skrivkunnet.

Romska grupper har ofta använt sig av poesi, konst och musik som uttrycksmedel för att förhålla sig till folkmordet och i sin pågående kamp för erkännande.

Pedagogiskt exempel

Ett exempel på en dikt som är lämplig att utforska med de studerande är Auschwitz av den italiensk-romske poeten och aktivisten Santino Spinelli (född 1964). Dikten finns inskriven på minnesmärket i Berlin över Europas sinti och romer som mördades under nationalsocialismen.

Auschwitz

*Utmärglat ansikte
döda ögon
kalla läppar
tystnad
ett brustet hjärta
andfådd
utan ord
inga tårar*

Pedagoger kan be eleverna och kursdeltagarna att lyfta fram tre ord från dikten som sammanfattar vad författaren sörjer här. Ytterligare frågor kan inkludera:

- Varför skrev poeten den här dikten?
- Vad motiverade honom?
- Hur tolkar du dikten?
- Nu när du har lärt dig om folkmordet på romer, vilka tre ord sammanfattar din förståelse av det, dess arv och betydelse för dig?

De studerande kan uppmanas att ställa dikten mot den välkända bilden av Anna Maria "Settela" Steinbach (1934–1944), en ung flicka som deporterades från Westerbork till Auschwitz-Birkenau 1944, tillsammans med medlemmar av sin familj. Den gripande bilden visar hennes ansikte som kikar fram genom en glipa i en transportvagn.

Policy, läroplan och utbildning

Viktiga aspekter för beslutsfattande

Utbildningspolitiken bör betona vikten av att undervisa om detta folkmord. Sträva efter att bilda arbetsgrupper med experter, inklusive lokala romska företrädare, icke-statliga organisationer, akademiska experter och utbildningsansvariga, för att kunna argumentera för att folkmordet på romer ska vara en del av utbildningspolitiken. Detta är grundläggande för ett effektivt påverkansarbete och genomförande. Beslutsfattarna kan betona att denna historiska händelse inte bara är en viktig del av romers historia utan också en viktig del av den nationella och transnationella historien och identiteten. Exempel och strategier från andra ämnesområdens genomförande kan vara till hjälp.

Viktiga aspekter att ta hänsyn till ur ett policyperspektiv är följande:

- erkänna folkmordet på romer.
- reflektera över de historiska rötterna till antiziganism och hatet mot romer.
- lära sig om dynamiken som ledde till massmord.
- utmana de negativa bilder som förövarna har förmedlat.
- kritiskt analysera medlöperi och personligt ansvar i det förflutna och i nutid.
- öka medvetenheten om att det fortfarande förekommer antiziganism och rasism mot romer.

Att införliva och anta IHRAs arbetsdefinition av antiziganism/antiromsk diskriminering är ett användbart steg. Verktöget gör det möjligt för utbildningsdepartement, skolor, universitet och andra utbildningsarrangörer att identifiera och motverka fördomar och diskriminering av romer. Att ha en sådan definition integrerad i utbildningspolitiken, utbildningsinstitutionerna eller organisationerna är en tydlig avsiktsförklaring och ett åtagande för att motverka fördomar.

Romska röster

”Pedagoger bör organisera studiebesök till relevanta historiska platser, museer och minnesmärken där eleverna kan få förstahandsinformation om folkmordet på romer.”

Kludia Veizaj, Albanien

Romska röster

”Vem behöver vi undervisa? Behöver vi lära barnen eller ledningen och lärarna att romer också är människor?”

Natalia Yuzypchuk, Ukraina

Utveckling av läroplaner

Avsatt tid och utrymme i kurs och ämnesplanerna är avgörande för en meningsfull studie av förföljelsen och folkmordet på romer. Även om ämnet bör tas upp vid en bestämd, särskild tidpunkt kan och bör det också införlivas i olika stadier av den formella skolgången. Detta kallas ibland för ”spiralprincipen” - en studiegång där de studeranden möter samma ämnen under hela sin skolgång, där varje nivå ökar i komplexitet och förstärker tidigare inläring. Det kan börja med åldersanpassade frågor om jämlikhet, rättigheter, mångfald och kultur, som gradvis byggs upp till begreppskunskap, som används för och stärks av att lära sig om förföljelsen av och folkmordet på romer. Att träffa romska grupper i tidig ålder är ett effektivt sätt att bygga broar, vänskap och främja förståelse.

Ett tvärvetenskapligt förhållningssätt

Om möjligt bör pedagoger från olika ämnesdiscipliner samarbeta om tvärvetenskapliga metoder och planera väl genomtänkta teman för att integrera och komplettera lärandet. Detta kommer att öka den tid och det utrymme som behövs för att täcka folkmordet på romer i kurs- och ämnesplaner och erbjuda de studerande en väl avvägd och berikande undervisning. Tvärvetenskapliga metoder kräver samarbete, dialog och samverkan mellan pedagoger inom olika ämnesområden. De bör försäkra sig om att de olika perspektiven på undervisningen matchar varandra på ett logiskt sätt. Digitala lärplattformar och kommunikationsverktyg kan stödja undervisning för elever och kursdeltagare inom olika områden.

Utrymmen för att utforska denna historia kan också hittas genom aktiviteter utanför skolan. Det kan handla om fritidsklubbar, föreningsliv och lokalhistoriska projekt. Andra användbara sammanhang är utbildningsdagar som sammanfaller med romska konst- och kulturfestivaler, utställningar och internationella och nationella romska dagar för firande, hågkomst och minnesstunder. Som till exempel den Internationella Roma-dagen och världsdagen för romska språk.

Det är viktigt att uppmärksamma pedagoger på problematiken aktiviteter som involverar simulering eller rollspel, till exempel övningar som uppmuntrar eleverna och kursdeltagarna att föreställa sig att de var direkt inblandade i folkmordet. Detta kan leda till falska jämfällanden eller trivialisering när eleverna och kursdeltagarna försöker hitta orealistiska jämförelser med sina egna liv.

Att sätta upp tydliga mål

Beslutsfattare och utbildare måste fastställa tydliga mål beroende på flera faktorer, bland annat elevernas ålder, erfarenhet, utbildningsbehov och förkunskaper, liksom utbildningsmiljöerna (informella, formella, museimiljöer eller andra utbildningssammanhang.

Med dessa grundläggande principer i åtanke bör lärandet öka förståelsen:

- av romer förr och nu.
- att den förföljelse och det folkmord som begicks mot romer under nazitiden var ett omfattande europeiskt brott.
- att romer föll offer för lokala fascister och nazister, extrema nationalister och andra kollaboratörer som deltog i folkmordet tillsammans med Nazityskland.
- att romer aktivt deltog i europeiskt motstånd.
- av den inverkan som tystnaden i efterdyningarna, tillsammans med bristen på erkännande och minne, haft på romer.
- att kampen för erkännande av de brott som begåtts mot romer har varit en central punkt i den romska medborgarrättsrörelsen sedan dess början, och fortfarande är det.
- Eleverna och kursdeltagarna bör kunna göra följande:
- formulera sin egen ståndpunkt om varför denna historia är relevant idag.
- formulera sin egen ståndpunkt om personligt ansvar och ansvarsskyldighet för att förhindra kränkningar av mänskliga och medborgerliga rättigheter, diskriminering och antiziganism/antiromsk rasism.
- aktivt delta i att avslöja och motverka förvrängningar och förnekanden av folkmordet på romer.

Granskning och framtagande av läroböcker

En översyn av de resurser och läromedel som redan används i skolor rekommenderas. Denna grundläggande checklista kan stödja beslutsfattare i att granska läroböcker och kompletterande material, samt bedöma om förändringar behöver genomföras.

Checklista för läroböcker:	Ja	Nej
Innehåller läroboken namn, berättelser, familjefotografier och vittnesmål från romer?		
Använder läroboken korrekt och tillgänglig terminologi?		
Ger läroboken en bild av romers liv före kriget?		
Tar läroboken upp romers olika erfarenheter i Europa?		
Återger läroboken nazisternas och fascisternas medlöpare och vanliga människor som deltog i förföljelsen av romer?		
Ingår redogörelser för romers motståndskraft, räddning och motstånd?		
Finns det möjligheter för de studerande att kritiskt analysera dagboksutdrag, dokument, ögonvittnesskildringar eller fotografier?		
Tar läroboken hänsyn till genusperspektiv?		
Vad är det för typ av bildspråk som används? Är det stereotyp? Finns det ett sammanhang? Dekonstrueras bildspråket för att visa de medvetna försöken att sprida en rasistisk ideologi?		
Innehåller läroboken en beskrivning av vad som utgör folkmord?		
Beskriver läroboken frigörelsen och den omedelbara efterdyningen?		
Klargörs de särdrag som är utmärkande för romers erfarenheter, inklusive förövarnas rasistiska ideologi?		
Finns det någon rapportering om rättvisa och erkännande efter kriget och bristen på uppmärksammande?		
Tar läroboken upp minnesdagar och viktiga lokala och internationella minnesmärken?		
Utmanar läroboken vanliga missuppfattningar och historiska förvrängningar och förnekanden?		
Tar läroboken upp den romska medborgarrättsrörelsen och dess koppling till kampen för erkännande av folkmordet på romer?		
Engagerar de aktiviteter som föreslås i läroboken eleverna och kursdeltagarna i kritiskt tänkande och personliga svar?		

Denna checklista kan även användas för att bedöma andra material om folkmordet på romer.

Integration med en agenda för mänskliga rättigheter

Utbildning i mänskliga rättigheter kan vara en bra utgångspunkt och ett bra ramverk för att granska folkmordet på romer. Bevarandet och skyddet av de mänskliga rättigheterna är nödvändiga element för att främja vikten av demokratiska värderingar och ansvarsfullt medborgarskap.

Romer, som har förnekats grundläggande rättigheter i århundraden, är en av de mest förföljda grupperna i världen idag. Det är viktigt att förstå hur detta leder till normalisering av diskriminering, marginalisering och segregering i samhället och skadar människors välmående och frihet.

Att närma sig en studie av folkmordet på romer genom att studera mänskliga rättigheter ger en möjlighet till tvärvetenskapliga studier. Det möjliggör också en granskning av lagar och fördrag som upprättades efter detta folkmord, vilket bidrar till att förstå, skydda och bevara grundläggande friheter.

I The United Nations Declaration on Human Rights Education and Training (2011) definieras tre dimensioner av utbildning i mänskliga rättigheter, vilka också är användbara vid undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer.

Historiskt exempel

20 **Rudolf Sarközi** föddes i koncentrationslägret Lackenbach 1944. Under mycket svåra förhållanden lyckades hans romska mor och sinto far hjälpa honom att överleva. Familjen befriades i slutet av mars 1945. Som många andra unga romer kunde Rudolf Sarközi inte få någon lärlingsplats och försörjde sig sedan som arbetare. Efter att ha flyttat till Wien 1964 blev han politiskt aktiv och började kämpa för sinti och romers rättigheter i Österrike och var en av grundarna av den första romska föreningen i Österrike. En kort tid senare grundade han även kulturföreningen för österrikiska romer och var dess ordförande under många år. År 1993 lyckades föreningarna få österrikiska sinti och romer erkända som en etnisk grupp. Rudolf Sarközi avled 2016, 72 år gammal.

Perspektiv på utbildning i mänskliga rättigheter och hur de kan tillämpas på undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer

Perspektiv 1	Undervisning <i>om</i> mänskliga rättigheter: förståelse av normer och principer för mänskliga rättigheter	Hur effekterna av förföljelsen och folkmordet på romer har påverkat formuleringen, kodifieringen och förankringen av mänskliga rättigheter, särskilt i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna och FN:s folkmordskonvention.
Perspektiv 2	Undervisning <i>genom</i> mänskliga rättigheter: användning av metoder som bygger på mänskliga rättigheter	Användning av aktiva, elevcentrerade metoder som ger möjlighet till och främjar insikter, på ett sätt som respekterar, upprätthåller och stärker elevers, deltagares och pedagogers rättigheter.
Perspektiv 3	Undervisning <i>för</i> mänskliga rättigheter: att ge eleverna och deltagarna möjlighet att tillämpa och upprätthålla principerna för mänskliga rättigheter.	Undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer kan tillhandahålla fallstudier av mekanismer och processer, vilka leder till kränkningar av de mänskliga rättigheterna som kan eskalera till storskaligt riktat våld som folkmord. Perspektiv från freds- och folkmordsförebyggande arbete eller utbildning i demokratiskt medborgarskap kan också användas för att analysera händelserna under folkmordet.

Utbildning

Erbjud utbildningsmöjligheter för pedagoger så att de är utrustade, redo och kan undervisa om folkmordet på romer.

Läroarbete är en viktig del i genomförandet av en meningsfull och långsiktig policy för undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer. Utbildningen är mest effektiv när den ges av utbildningsanordnare med gedigen kunskap om denna historia och som kan förmedla dess betydelse.

Där det är möjligt kommer läroarbete att berikas av direkta kontakter med företrädare för romska grupper och/eller experter på romers historia.

Utbildning för att stödja undervisning om folkmordet på romer kan ingå i befintliga program för pedagoger om förebyggande av rasism, medborgarskap, inkludering och mångfaldsutbildning, globalt medborgarskap, utbildning i mänskliga rättigheter och undervisning i humaniora. Ämnet bör ges särskild uppmärksamhet snarare än att sammanfattas under en allmän etikett som en form av rasism.

Det rekommenderas att en meningsfull utbildning innehåller tre viktiga kunskapskomponenter: innehåll, pedagogik och personlig kunskap.

För att utforma effektiva läroplaner, undervisningsstrategier och lektionsplanering kan beslutsfattare och intressenter inom utbildningsområdet använda följande diagram för att utforma relevanta komponenter.

Detta diagram (inspirerat av UNESCO:s modell från år 2015 för utbildning i globalt medborgarskap: ämnen och lärandemål) fungerar som ett exempel och kan fyllas i för att matcha kursens behov och sammanhang:

Kunskap om innehållet <i>Vad pedagogen behöver veta, innehållet som ska förmedlas till eleverna och kursdeltagarna</i>	Pedagogisk kunskap <i>Pedagogiska förhållningssätt och metoder</i>	Personlig kunskap <i>Självmedvetenhet om kunskap, erfarenheter och fördomar (t.ex. nedärvda familjeberättelser och samhällsmedvetenhet)</i>
• Djupstudie av romers historia och kultur och folkmordet, särskilt i ett lokalt sammanhang. • Fördjupa förståelsen av det bredare europeiska sammanhanget och historien bakom detta brott. • Öka medvetenheten om organisationer och experter som erbjuder utbildningsmaterial och resurser för pedagoger att undervisa om romers historia och kultur och förföljelsen under nazitiden.	• Vilka färdigheter, vilken medvetenhet och vilka expertresurser behöver pedagoger för att undervisa om folkmordet på romer på ett meningsfullt och korrekt sätt? • Hur kan olika innovativa undervisningsmetoder, tillsammans med vittnesmål, konst och kultur, användas för att framställa romers perspektiv samt folkmordet? • Vilka är syftena och målen med att undervisa i detta ämne och hur kan pedagoger utvärdera insatserna? Vilka är de förväntade lärandemålen? • Hur kan man identifiera fördomar och stereotyper mot romer, och vilka strategier kan man använda för att motverka dem?	• Hur självmedveten är jag? Vilka är mina fördomar och förutfattade meningar? Vad har jag för ansvar och skyldigheter som pedagog att ta itu med antiziganism, • fördomar och förutfattade meningar? Vilka är de bredare sammanhang som jag befinner mig i och hur påverkar de mina elever och kursdeltagare? • Vilka personliga och yrkesmässiga ansvarsområden och skyldigheter krävs när man presenterar den historiska dokumentationen och minnet av offren? • På vilka sätt kan vi se till att individer erkänns och respekteras som självständiga elever och kursdeltagare? • Vilka utmaningar kommer jag att ställas inför när jag undervisar i denna historia? • Vilka är mina personliga mål med att undervisa om folkmordet på romer?
<i>Ett exempel: Romers liv under mellankrigstiden</i>	<i>Exempel: Införliva romska röster och perspektiv</i>	<i>Exempel: Utforska och dekonstruera lokala och personliga missuppfattningar</i>

Romska röster

”Om det inte finns någon kunskap kan det inte heller finnas något erkännande, och det är som en tyst fortsättning på den förföljelse som romer utsattes för.”

Anna Daróczi, Ungern

Ytterligare resurser

Barvalipe Roma Online University

En utbildningsplattform som erbjuder kunskap om romsk identitet/identiteter, historia/historier och kultur/kulturer genom en samling föreläsningar som hålls av romska forskare.

Europarådets program och verktyg

Ett kapacitetsbyggande program som syftar till att integrera romers historia i skolornas styrdokument, med sex verktyg som fokuserar på romers historia i ett bredare perspektiv. Dessa resurser är kompatibla med IHRA:s rekommendationer - som fokuserar på nazitiden och riktar sig till beslutsfattare och utbildningsintressenter - vilket främjar en sammanhållen strategi.

"Dzanes ko sem? (Vet du vem jag är?)"

Materialet består av interaktiva georefererade kartor och en publikation som riktar sig till gymnasieskolor som en kompletterande arbetsbok om romers historia av diskriminering och förföljelse. Den innehåller också en introduktion till romsk kultur, konst och allmän historia på romska, serbiska och engelska.

Encyklopedi om nazisternas folk mord på sinti och romer i Europa

Denna encyklopedi lanserades våren 2024 på engelska och tyska och är den första omfattande översikten över den befintliga kunskapen om förföljelse och mord på sinti och romer i Europa. Mer än 100 författare från 25 länder har bidragit till den.

Det bortglömda folk mordet. Sinti och romers öde

Nio biografier av barn och ungdomar från åtta länder står i fokus på denna webbplats. Webbplatsen, som finns tillgänglig på åtta språk, berättar deras historier på ett levande sätt med hjälp av dokument, fotografier och videointervjuer.

Folkmordet på Europas sinti och romer under den Nationalsocialistiska perioden

Den här resursen är en lärplattform som finns på 12 språk och riktar sig till skolelever, lärare och allmänheten. Den erbjuder över 70 arbetsblad, ytterligare material för lärare och är lämplig för åldrarna 14 år och äldre.

Folkmordet på och förföljelsen av sinti och romer. Bibliografi och historiografisk översikt

Denna bibliografi med över 1 400 referenser innehåller en djupgående översikt över de viktigaste temana och forskningsområdena inom ämnet. Den kan användas för information om enskilda länder eller specifika ämnen.

IHRA:s rekommendationer för undervisning och lärande om Förintelsen

En viktig resurs om pedagogiska metoder för undervisning och lärande om Förintelsen. Den innehåller ytterligare viktiga riktlinjer och centrala begrepp som kompletterar IHRA:s rekommendationer för undervisning och lärande om förföljelsen och folkmordet på romer under nazitiden.

OSCE/ODIHR

För ytterligare resurser om allmänna frågor och utmaningar som sinti och romer möter i Europa.

“Racial Diagnosis: Gypsy” The Nazi Genocide of the Sinti and Roma and the Long Struggle for Recognition

Denna online-utställning, som producerats på engelska och tyska, visar de viktigaste stegen på vägen mot folkmord i en europeisk kontext. Den lägger särskilt fokus på självrepresentationen av minoritetens historia, på kontinuiteten i antiziganism/antiromsk rasism efter 1945 och på gruppernas bidrag till erkännandet av folkmordet.

Tajsa-Videopodcasts och utbildningsresurser om folkmordet på romer

Denna samling som har producerats i 12 europeiska regioner, finns på engelska och serbiska. Den innehåller videopodcasts och utbildningsresurser om orsakerna till och konsekvenserna av folkmordet på romer, samt om romskt identitetsbyggande och romska gruppers egenmakt i Europa.

Verkttygslåda för att arbeta med vittnesmål

Med denna verktygslåda presenterar Dikh He Na Bister Roma Genocide Remembrance Initiative utbildningsmetoder om folkmordet på romer som bygger på vittnesmål från överlevande.

Voices of the victims. Folkmordet berättat genom vittnesmål från sinti och romer

Voices of the Victims är en del av RomArchive, det samhällsbaserade digitala arkivet för sinti och romers konst och kultur, som har skapats av ett flertal internationella aktörer sedan 2014. Det är en samling källor som skildrar erfarenheter från personer som utsatts för förföljelse och mord, från 20 olika länder. De finns på engelska, romska och tyska, i form av inskannat material, transkriptioner och ljudfiler, där innehållet har kontextualiserats.

Andra IHRA-resurser

[Stockholmsdeklarationen](#)

[IHRA:s ministerdeklaration 2020](#)

[Arbetsdefinition av antiziganism/antiromsk diskriminering](#)

[Genocide of the Roma: Overview of international organizations working on historical and contemporary issues connected to the genocide of the Roma](#)

[IHRA Reflections on Terminology for Holocaust Comparison](#)

[IHRA Charter for Safeguarding Sites](#)

